серія повісті

Валерій Шевчук

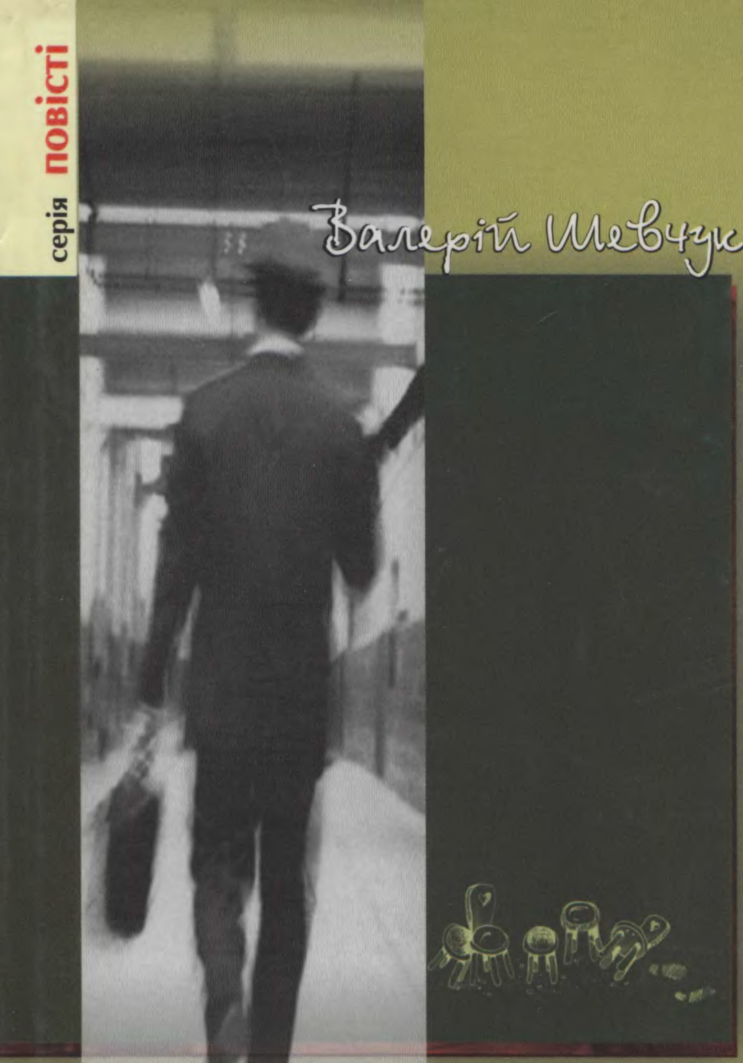

Компанія з пивниці біля Чуднівського мосту

Серія "ПОВІСТІ"

ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК

Компанія з пивниці біля Чуднівського мосту

Декоративна жінка

Втеча

Свято неділі

Чорна кішка, яка шукала батька

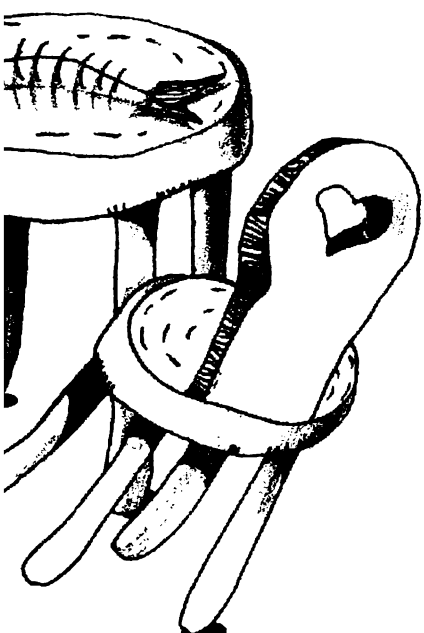

Валерій Шевчук

Компанія з пивниці біля Чудновського мосту

Повість

Львів
Каменяр
2006

ББК 84.4УКР
Ш38

Серію започатковано в 2006 р.

Повісті відомого сучасного українського письменника, які відкривають нову каменярівську серію, приваблюють оригінальністю побудови, цікавими сюжетними лініями, щирістю і невимушеністю розповіді, теплотою та ніжністю, з якими автор змальовує своїх героїв. Повість, що публікується в книжці, на прикладі невеличкого містечка відтворює тяжку атмосферу 40–50-х рр. XX ст. Головних її персонажів – а це п'ятеро чоловіків – об'єднують дві речі: пивниця біля Чуднівського мосту і страх – страх епохи.

Художнє оформлення серії
Марини Шутурми

Ш 4702640001-03 Без оголошення
2006
ISBN 5-7745-1129-4

© Валерій Шевчук, 2006
© Марина Шутурма,
художнє оформлення, 2006

Цю історію допоміг мені з'ясувати, а може, й не з'ясувати, а зрозуміти, мій дядько Микола Данченко, чоловік рідної тітки Ганни, чи Гані, як ми її називали, ще до того, як його побили в Коростишівському парку; тоді він прийшов, власне, приліз додому вмирати, потому й тітка моя потрапила до божевільні. Власне кажучи, у житті завжди бувають якісь ситуації, які колись давно, ні, зовсім давно врізались у мозок, залишивши після себе враження нерозгаданої таємниці, і таємниця ота згодом увесь час турбує, хоч, здавалося б, у загальних рисах її начебто збагнув, чи принаймні вважав, що збагнув. Ось чому повертаюся до цієї історії зараз, хоч відтоді, як усе діялося, минуло рівно сорок років – ціла прірва часу. Признаюся, що записати її я намагався ще в 1961 році, накидавши коротеньку, на три сторінки, новелетку, а власне, записавши кілька трохи й прифантазованих епізодів, але її так і залишив поміж своїх

чернеток, бо вона тільки приблизно розв'язувала загадку, як я тепер розумію, не так таємничо-пригодницьку, як житейсько-трагічну. Я назвав одного з дійових осіб цієї історії Корецьким, а тепер можу зголосити й справжнє його прізвище, бо та людина вже відійшла у вічність, як і його близькі родичі. Отже, прізвище того чоловіка було Дикун, а звали його так само, як і дядька, – Микола. Для оповіді незручно, щоб діяло в ній дві особи під одним іменем, але так склалось у житті – не хочу тут вигадувати, хай буде так, як було.

Оскільки ж та новелетка є все-таки певним документом, а історію я пишу документальну, то подам її трохи в переказі, а трохи цитуючи. Під нею стояла дата 26 жовтня 1961 року. Новелетку я назвав "Людина дивиться крізь скельця окулярів". Отже з неї:

ЕПІЗОД ПЕРШИЙ

Корецький притисся спиною до теплої стіни і мирно посапував.

Долішня його губа висолопилася і через те здавалася надто грубою. В іншій кімнаті мама з батьком. Вони виставили мене за двері, але я все, шо треба, почув – таку вже вдачу маю: підглядати й підслухувати.

– Можуть буть неприятності!

– Я йому, гаду, скажу!.. Я йому скажу...

– Ша!.. А толк з того буде?

– Прийняв у хату, пригрів... Такий я уже дурний...

– Ша!.. Тепер розумніший будеш!..

Корецький раптом прокинувся. Встав і пішов у сіни – напитися, чи шо. А в сінях був я, теж ніби спраглий. Я набрав квартою води й дудлив, хоч спраги й не мав. Корецький подивився на мене трохи пильніше, ніж звичайно, ніби вивідував, чи справді я спраглий.

– Такі діла! – сказав він.

– Які діла? – спитав я, відриваючись од кварти.

Двері в сіни були відчинені, і я побачив, шо на порозі нашої кімнати стояла мати. Стояла й дивилася на нас. Корецький погладив мене по голові. Я зчудувався: чого б це він гладив мене по голові? Мати невідривно на нас дивилася.

Далі я цей епізод переповім, але трохи не так. Не так, бо я вже більше довідався, ніж тоді, коли епізода було написано. Окрім того, людина, яка записує, мимоволі шось змінює, бо їй здається, шо так правдивіше чи ліпше звучить. Навіть зараз, переписуючи давній текст із жовтих листків, я його літературно опрацьовую, та й додаю кілька деталей. Інша сцена, записана тоді, була така:

ЕПІЗОД ДРУГИЙ

Вони стояли на вулиці: Корецький і п'яний дядько Микола.

– Ти, братця, мене не бійсь, я, братця, теж постраждав. Приходь, я тобі дам кроликів на розвід.

– Даси чи продаси? – спитав дядько Микола, похитуючись.

– Як собі захочеш. Хоч – дам, хоч – продам!

– До дідька мені твої кролики, – сказав п'яний дядько Микола.

– Да, ти не хазяїн! – тихо засміявся Корецький.

– Слиш! – спитав п'яний дядько Микола і поставив пальця до грудей Корецького. – А чого ти з німцями драпака давав? Німці ж гади!

– Ну, де гади, не всіда понятно, – загадково сказав Корецький. – А ти, – голос його став гострий і тонкий, – хіба не був у них діректором? Був, то й мовчи.

Дядько глянув на власні темні від свинцевого пилу руки.

– Да, вдарив ти мене крепко! – сказав і незвідь-чому засміявся.

– Пішли в пивнушку, – сказав Корецький. – А то такий дурний разговор ми завели.

Коли відбувалася ця розмова, у бур'янах сиділо щось мале у тюбітеєчці, з великими сірими очима, щось таке, що вміло переливатись у погляд тих очей, тоді й самого його ніби не було; щось дурненьке, бо те, про що

говорили обидва Миколи, було йому дивне і незрозуміле. Яким це директором був мій дядько Микола? Пізніше, коли я став уже дорослий і ми розмовляли по душах із дядьком, він мені признався: таки був. Два тижні, тобто два тижні він, робітник районної друкарні, був її директором. Після того німці його прогнали. Чому прогнали? Якось тоскно й дико стало в дядька на душі, коли став директором. І він більше прикладався до чарки, ніж працював. А кому потрібні такі директори? Отоді німець дядька і вдарив.

Наступного епізода не цитую дослівно. Бо епізод у пивниці, поданий у новелетці, що її написано було 26 жовтня 1961 року, вигаданий. Все було не так. Як саме – опишу пізніше. Отже епізод третій я опускаю, а подаю натомість:

ЕПІЗОД ЧЕТВЕРТИЙ

Яка тривога! Що це з мамою? Вона плаче? Моя мама?

– Мам, чого ти?

– Я нічого, нічого! Іди, синку, погуляй, іди...

Батько похмурий та лихий.

Рипнули двері – входить Корецький. Тихо й лагідно.

– Чули, забрали Кольку (насправді йшлося не про Кольку, тобто мого дядька, а про Віку Одинця, я тоді ймення змінював. – Прим. автора). *– Кажуть, шось ляпнув.*

Мати навішось шипає батькову руку. Корецький дивиться крізь скельця окулярів. Дивиться, мов кролик, яких кілька він має, а розводить у нашому таки дворі.

Але шо це, він переляканий?

Звісно, Корецький переляканий, повіки в нього тремтять.

– Може, вони знову почнуть чистить? – спитав. – Як до войни? А я... я ж тікав...

– Чого ж тікав? – строго спитав батько.

– Ну Стася моя (насправді Ядзя. – Прим. автора)*... Німка наполовину... Та ти ж знаєш!*

Мовчить батько, поблідла, схопившись за рукав батькового піджака, мати. Я ж стою, ніби нема мене, а може, мене нема? Бо коли б я був, вони напевне мене, говорячи про такі речі, прогнали б. Тоді я слухав би їх із сіней, і знову б не все розібрав. Але вони мене не помічають.

– Щось ми про таке говоримо, – криво всміхнувся Корецький. – В мене он кролик є добрий, – каже Корецький. – Візьміть його собі. Я його вам і уб'ю.

Не зовсім доречно вставляв оте про кролика. Бо який зв'язок між кроликом і тим, шо забрали Віку Одинця?

Батько з матір'ю перестрашено дивляться на Корецького. Той же цілком спокійний.

– Ні, не тра! – каже батько.

Жаль, думаю я. Корецький умів убити кролика. Лагідно брав його за вуха, а другою рукою – за молотка. А потім тим молотком по голові – раз-з! – і тільки смикнеться тваринка. Я чомусь любив дивитися, як убиває кроликів Корецький, бо він тваринку не мучив, а ніби ласкав її. Але чому батько з матір'ю відмовилися від кролика? Що, ми такі багаті?

– Спасибі вам, – каже негнучким голосом мати і йде повз Корецького, якось неприродно випростана, до сінешних дверей. – Зараз нам м'яса не тра...

Це була неправда, в нас давно не було м'яса, і про це знаємо всі. Дивно й те, шо й досі вони мене біля себе не примітили. Мати виходить.

– Може, в пивнушку махнем, – каже Корецький і моргає батькові. – У мене сьогодні получка.

У тому давньому записі сказано, шо батько пішов із Корецьким, тобто Миколою Дикуном, у пивницю. Але це не так. Тут у мене тоді, в 1961 році, розгулялася творча фантазія: насправді батько йти пити відмовився. Знав і чого. Бо в пивниці засідала компанія, з якою батько знатися не хотів, дарма, шо сьогодні, після того, шо трапилося із Вікою, вона могла й не зібратися. Але батько тієї компанії видимо сторонився. Компанії з пивниці біля Чуднівського мосту.

І нарешті в останньому п'ятому епізоді описано, що до нас приходив буфетник Борис і про щось із батьком розмовляв. Не знаю, чому я до цього приплутав Бориса і що саме він повідомив батькові: Корецький – доноситель, після чого батько ніби вискочив із піною на вустах, а коли після цього повернувся додому Корецький, тобто Дикун, йому відмовили в прожитті в нашому домі. Борис якось до нас заходив, і вони з батьком про вищось розмовляли, але я не довідався про що, отож з'єднав те відвідання із фактом виселення від нас Дикунів механічно, коли записував те оповіданнячко. Отже цей епізод буде прописано далі докладніше й правдоподібніше – підбивав виселити Дикунів не буфетник, а Льоля Шатульський.

Тому цитований епізод із приходом до нас Бориса опускаю, бо той прихід до історії, здається, стосунку не мав.

ЕПІЗОД ШОСТИЙ

Коли зайшов Корецький, залягла мертва тиша.

– Щось трапилося? – запитав, усміхнувшись, він.

У батька на стиснутих кулаках побіліли кісточки.

– У нас тісно, – сказала мати. – Дітям готувати уроки ніде. Може б ви пошукали іншої квартири.

– Ну, шо ви? Хіба ми заважаємо кому? Нам би ше трохи... З рік...

Корецька печально дивилася з кутка.

– Ми вже й тепер шукаємо, – сказав Корецький. – І шукатимемо.

Батько повернувся і пішов геть. А я даремно ламав цілий день собі голову...

Епізода записано надто фрагментарно, далі я його подам ширше, так, як він був насправді. Тут чомусь багато деталей опущено. Я завершив цей опус маленьким резюме. Подаю його повністю:

"Стою на знайомому подвір'ї і думаю. Думаю про часи і людей. Ця історія, яка раптом згадалася мені, здається тепер простою і зрозумілою. Тепер уже зрозумілою..."

Цікаво, що цей пасаж пізніше моєю рукою перекреслено. І правильно. Чому правильно? А тому, що був я тоді надто самонадіяний, отже історію непростимо спростив. Що за нею виходить? А те, що Корецький, він же Дикун, був-таки доносителем і саме він доніс на компанію в пивниці біля Чуднівського мосту. Що Борис, буфетник, був людиною порядною і начебто попередив батька, хто в нього поселився. Батько доносителя із своєї хати прогнав. От і все.

Пізніше, коли я глибше увійшов у ту історію, що відбувалася на моїх очах (правда, дитячих), я з жахом усвідомив, наскільки був

сліпий і як погано розумів те, що відбувалося. Саме тоді 26 жовтня 1961 року я не мав ніякого права висновувати, що "ця історія, яка раптом згадалася мені, здається тепер простою і зрозумілою". Це було не так, отже я ці слова й перекреслив. Можливо, і мене самого їв сумнів, що нічого-таки в тій історії не збагнув. Через те й почав подальші пошуки, входив у розпитування, збирав нові й нові фа́кти і тільки в 1989 році зважився цю історію записати наново, тобто це сталося тоді, коли в суспільстві повіяло новим вітром, а швидше тому, що вже не міг втримати тієї далекої таємниці в собі.

Отже, спершу про Дикуна. Виріс той на околиці, прожив тут довгенько, власне, все життя, тільки після того, як батько відмовив йому в квартирі, звідси виселився, бо хто б його до себе на околиці прийняв? Досить виразно Миколу Дикуна пам'ятаю: маленьке кругле личко з кирпатеньким носом, на якому сиділи, трохи зсовуючись, окуляри – він дивився з-за скелець, ледь-ледь закинувши голову, на яку в літній час одягав азіатську тюбітейку, котрі після війни, як і шаровари для дівчат, чомусь увійшли в моду – творилося це, можливо, в догоду азіату-правителю і чи не під упливом акинів та аксакалів, яких було вишкрябано з тих-таки азіатських надр, що й творили славослів'я азіатові-правителю. Я теж носив тоді тюбітеєчку, так само і мій брат, і хлопці на вулиці, а дівчата з вулиці та й скрізь

вдягали під сукенки шаровари й так моделювали – всім це чомусь подобалося. А ще Дикун носив широкі штани і вишиту полотняну косоворотку, очевидно, збереглася вона ще з довоєнного часу, коли почала пропагуватися вишість і вибраність північного народу, а на ногах у нього були балетки, бо й балетки всі тоді носили, мабуть, для того, щоб усім танцювати в унісон. Отож, він не йшов вулицею, а плив; звісно, йдеться, про вільний від роботи час, а працював він бухгалтером фінвідділу, і я чудово знав, куди він пливе – в компанію веселих людей, котра щонеділі збиралася в пивниці біля Чуднівського мосту, а може, й частіше і не завжди в пивниці, а інколи в когось у компаньйонів. Крім двох Микол, мого дядька, власне, тітчиного чоловіка, і Дикуна, туди приходив ще Льонька-льотчик, суб'єкт із вусиками а la Жора, в офіцерському костюмі без погон, хромових чоботях з ніби обрубаними прямокутними носками і на рипах, на голові в нього красувалася шкіряна літунська шапка, яка щільно прилягала до голови, а пасочки вільно бовталися коло підборіддя. Підборіддя у Льоньки-льотчика було часом виголене, а часом ні, а на штанях красувалася дірка, власне, вони роз'їхалися в одному місці по шві, але Льонька-льотчик і не збирався їх зашивати. Входив у ту компанію

ще й Павло Громадецький, понурий на вигляд, але насправді смішливий та веселий чоловік, – коли сміявся, так широко розтуляв рота і так дзвінко реготав, що всі ми, хлопчаки, ніяк не могли його до ладу перекривити. Павло Громадецький, казали, у НЕП мав ковбасну лавку розташовану на тій-таки Чуднівській вулиці, ковбаси робив із власних свиней, яких відгодовував по кілька, притому так, що забивав їх одна за одною. А ще йому довозили свиней селяни. Він сам вважався неперевершеним колієм, отож пізніше, коли лавка і свині полетіли на янгольських крилах у небо, працював різником вже у державній крамниці, а підробляв тим, що колов свиней у людей; причому так легко і вправно, як це робив із кроликами Дикун. Для цього мав довгого шворіня, що звався колун, з грубого дроту, ретельно загостреного на кінці, а вгорі зігнутого у формі ручки. Отже, свині під його рукою не кричали й не верешали (тут він знову був подібний до Миколи Дикуна з його кроликами) і ніразу не бувало, щоб у якоїсь сало заливалося кров'ю. А ще казали, що він од кожної свині просив кварту крові, свіжої, ще теплої, трохи її присолював, притому таким рухом, ніби перехрещував. Дивився на кварту замиловано, а тоді різко підносив її до рота й махом випивав, не відриваючись, аж – на губах, ані в кварті не залишалося ні крови-

ночки, тобто кров він ніби усмоктував, а на додачу підморгував господарям свині і казав цілком добродушно:

– Це вже ви мені звиняйте, що я, так сказать, кровопивця. Але я не людську кров п'ю, як дехто, а свинячу, бо в ній багацько вітамінів А, В, С. І всі болєзні вона з кишок і з жолудка вичищає, я це провєрив. От!

При цьому широко розтуляв рота і дзвінко реготав; ні, воїстину, того реготу мені ані забути, ані відтворити. Не треба, однак, гадати, що ця маленька слабкість Павлова була ознакою, що він, мовляв, не людина, а тварюка, чи, як пишуть критики, негативний герой. Навпаки, Павло Громадецький був людина добродушна, а перед жінкою своєю, незважаючи на різницький фах, і плоха; та часто вибивала з його піджачка куряву качалкою, коли він випивав, а робив він це так само не раз, як колов свиней. При тому акті модуляція його сміху змінювалася: він згинався і добродушно хихикав, даючи безкарно жінці власну лиху енергію вилити, а коли вона її виливала, хапав ручиськами і навіть на наших, дітей, очах її мнув, а ще й голосно чмакав у шоку, лагідно кажучи: "Моя ти сатана!"

Жінка при цьому вивертілася, фуркала, наїжачувалася, як кішка, а потому бігцем бігла додому разом із качалкою.

Павло ж Громадецький мрійно приплющував очі, збивав картуза на шию, навіщось дивився у небо, казав: "Ех!" і, похитуючись, ішов у дім, а коли вдома при цьому були їхні діти, то вони з хати вилітали прогнані, бо "папка буде спать", як вони казали. Ми ж знали, що Павло спершу поповтузиться із жінкою (кілька разів підглянули у вікно) і тільки тоді засне, і хропіння його буде могутнє, аж вириватиметься через вікна й чутиметься на дорозі.

Ми, діти, Павла Громадецького шанували, бо він часом купував кулькá карамельок і роздавав нам, але це траплялося тоді, коли бував аж дуже вже п'яний і коли повертався додому, як корабель у розбурханих хвилях. Цікаво, що тоді його жінка не вискакувала до нього з качалкою, а мовчки ставала із руками, схованими і сплетеними під хвартухом, на ґанкові і тільки кивала скрушно головою. Павло ж зупинявся перед нею і питав:

– Чи це я додому прийшов?

– Прийшов, шоб ти колись не прийшов, – добросердно зичила йому жінка.

(Скажу при цьому, що герой-кровопивець з'являється в мене і в інших творах, так оце він і є, один і той же, – Павло Громадецький, і це зовсім не авторський самоповтор.)

Входив у ту компанію і Дикуновий брат Володька, який носив на грудях, як дівка намисто, таку кількість орденів та медалей, що вони подзенькували при ході, а ми, хлопці, захоплено розтуляли роти – Володька Дикун нас по-справжньому вражав. Він зовсім не був схожий на свого брата Миколу, бо коли той досить високий, цей – малий, коли Микола – вузькоплечий і вузькогрудий, то у Володьки – груди колесом, а сам натоптуватий і широкоплечий; до речі, там, на колесі, й бовталися його ордени й медалі. Коли в Миколи голівка була маленька і майже лиса, то у Володьки – круглий, міцний казанок, на якому вихрилося розкидане волосся, бо здавалося, що воно росло у Володьки врізнобіч кучмами, і ті кучми, очевидно, зачесати аж ніяк не було змоги, отож я й сумнівався, чи він їх коли й зачісував. Микола намагався свою голівку чимось прикрити: чи носовою хусточкою, зав'язаною на чотири вузлики по краях, чи тюбітейкою, чи кепкою, а взимку кролячою шапкою із власних кроликів власної вичинки, яку пошила йому власна жінка (до речі, та кроляча шапка якось дивно хрумтіла, коли її помнути, тепер я розумію, що вичинював Микола шкурки зле); Володька ж ходив весь час простоволосий, навіть узимку і в дощ, а в дощ волосся його ніби й не мокло, а так само стирчало вихорами, ніби це було й не волосся, а дротяна перука.

Розказував батько, ніби в юності Володька був великий шибеник та забіяка, і ніхто його на вулиці й поза нею побити не міг. Отже, він народився, щоб стати героєм (правда, зірочки не мав) і щоб героїчно потім загинути. Однак війну перейшов щасливо, хіба був поранений у ногу та в плече. Через це Володька ходив шкутильгаючи, але без палиці, а права рука в нього була малорухлива, і він навчився робити все лівою, а правою підсобляв. У Миколи Дикуна очі були маленькі, примружені – це коли скидав окуляри, а у Володьки – широко розставлені, круглі і задьористі і завжди весело поблискували, ніби він кожночас хотів розреготатися. А реготав він коротко, ніби кінь, тоді як Микола, сміючись, похихикував.

Глянувши на них поруч, ніхто не сказав би, що вони брати, та й особливої братської приязні один до одного ніби й не відчували, хоч у компанію з пивниці біля Чуднівського мосту входили обидва, навіть поруч сиділи. Батько розповідав, що в дитинстві та в юності Микола завжди перебував у тіні брата та в його захисті, хоч старший був таки він, а не Володька; він і школу скінчив, і бухгалтерські курси, тоді як Володька з великими труднощами дотяг до п'ятого класу, а шостий, як казали, мав коридор. Але, незважаючи на свій невисокий інтелектуальний рівень, він любив часом і почитати, а потім у компанії з наївним

захопленням ті книги переказував, правда, трохи багатослівно. Мав навіть кілька книг власних, як я довідався згодом, але жінка-змія Володьчина, заклятий анальфабет, не дозволяла їх тримати в хаті як хворобу, бо грозилася спалити, і Володька тримав їх на горищі, як я згодом-таки довідався; бо його жінка-змія мала дивну слабкість: вона панічно боялася висоти і, вилізши на два щаблі драбини, ніби прикипала, далі піднятися не могла, бо їй, як вона цілком добродушно розповідала сусідкам, "головка крутиться". Це й не дивно, бо "головка" її була ушкоджена, про що скажемо далі, при тому тим-таки бойовитим Володькою.

Спершу пристав до тієї компанії і Льоля Шатульський, який був знаменитий на вулиці тим, що тримав одинадцяту жінку, і цю жінку разом з двома своїми дочками нещадно ганяв по річці, коли ловив рибу саком, зовсім так само, як перед цим ганяв десять попередніх. Сака тримав перед зіллям він сам, Льоля Шатульський, а дівки і жінка в сукнях, мокрі аж під пахви, бурили воду, тупали, ніби танцювали, і заганяли рибу.

Це був тип особливий на нашій вулиці, і про нього варто розповісти докладніше. Мав він чуба, зачісаного назад, довгого і прямого, з твердого волосся, кущисті брови і трохи божевільні очі. Про його матір оповідали, що та, хоч і була як і всі з елементарних мішан,

корчила із себе пані, одягалась у панські довгі сукні, вбирала як паничечка і Льолю, навіть найняла собі служницю, сільську дівку, низьку й окоренкувату, як корч, із обличчям ніби сокирою тесаним, і покрикувала на ту дівку голосом вередливим та вискучим, ніби справжня пані (жили вони заможненько), причому рішуче наказала звати себе панею, а синочка (єдиного й улюбленого) – паничем, говорила ніби й по-російському, але, судячи з мови її синочка, – це було якесь варварське наріччя, мова-покорч, хоч і не суржик. У компанії з пивниці біля Чуднівського мосту Льоля один тільки такою мовою говорив, притому цідив слова згорда, ніби випльовував їх грубими своїми гембами, що були в нього червоні й набряклі, як сосиски.

Так от, та служниця виходила за хвіртку, коли треба було вирвати Льолю із хлоп'ячого товариства, і гукала так, що її голос розлунювався з одного кінця околиці в другий:

– Паничу, мама кличе кушать манну кашку! – що незмінно викликало в хлоп'ячому товаристві ентузіазм, і вони всі, ті увірвителі, зупинялися, вирячувалися на Льолю і горлали хором:

– Паничу, іди кушать манну кашку!

Але Льоля з того не вельми вражався, вивалював грубі гемби і цідив крізь них:

– А ви – мужва нетесаная! – і гордо йшов геть, власне туди, де верещала служниця, бо та, прогукавши ту сакраментальну фразу,

горлала її знову і знову, хоч добре бачила, що "панич" уже йде перевальцем до неї і вже готовий їсти манну кашку; тобто вона була під той час ніби грамофонна платівка, яку заїдало. Льоля підходив до неї майже впритул і кричав просто в обличчя:

– Чо, орьош? Нє відіш, што я ужо пришол?

Тоді дівка замовкала, дивилася зчудовано на прояву, що перед нею стовбичила, і додавала вже тихо:

– Пані кличуть кушать манну кашку!

Коли ж хлопці доїдали його тією "манною кашкою", він дивився на них тоді вже майже божевільними очима й спокійнісінько казав:

– Ну і что! Я жру манную кашку, а ви нєт! – і дивився на них цілком зневажливо.

Зрештою, так чинив тільки тоді, коли з нього насміхалися, а зрештою, був як усі, хіба ніяк не хотів говорити так, як його вуличні товариші, через це його й дражнили Штокалом. Оця історія з "манною кашкою" стала однією з вуличних легенд.

Отож, саме Льоля Шатульський, як розповів мені згодом дядько Микола Данченко, швидко рознюхав, що краще від компанії з пивниці триматися якомога далі, і не тільки її покинув, а й почав на вулиці в розмовах хвалити правителя-азіата і, треба чи не треба, вставляти вірнопідданчі фрази.

Згодом цей Льоля Шатульський пережив у житті кілька потрясінь, і їх треба оповісти, бо про цього "героя" вони дають уявлення.

Жінок він міняв раз на рік, п'ятеро мав ще до війни, на війні був фотографом і привіз із неї тільки одну медальку: "За побєду над Германією", а ще й якесь одоробло у спідниці, що ніби теж воювало; від котроїсь із тих п'яти й були його дівчата: чи від законної, чи від незаконних – важко сказати, бо розписувався він лишень раз; до речі, саме та, що народила дівчат, і померла, ось чому дочки, затюкані й безсловесні створіння, на яких він постійно горлав, як візник на коней, жили з батьком, а не пішли у світ із матір'ю. Відтак шороку у Льолі й почало з'являтися по новій жінці, а може, таку поведенцію узяв відразу. Що їх приваблювало у вдівцеві з двома дітьми, збагнути важко, так само, як звідки вони приходили; знаю лишень, що Льоля жодної жінки собі не взяв з околиці, всі прибували до нього із міста – жодна околична дівчина чи жінка-вдовичка, хоч після війни їх було як маку, за нього б не пішла, і він, здається, це чудово знав, тож до місцевих молодичок не залицявся. Ті ж, із міста, приходили до нього бадьорі та енергійні, але поступово енергія й бадьорість їхня зникала; він, працюючи фотографом, чомусь мав задосить вільного часу, тож чергову обраницю разом із дочками немилосердно ганяв, покрикуючи знову-таки

як на коней: вони копали, садили, сапали города, утримували свиню, варили їсти, ходили в ліс по шишки, а коли з'являлися дрова, різали їх та рубали, тягали воду на поливання того города (про рибу я вже оповідав, а ловили вони ледве не щодня і неодмінно саком).

За рік чергова обраниця Льолі Шатульського не лише тратила енергію, а й рум'янці, ставала сіра, катастрофічно худла; казали, що він їх, дочок і чергову жінку, немилосердно лупив і для цього вживав не паска, а нагая, якого привіз із собою із війни, – єдиний свій трофей. Притому сам він палець об палець не вдаряв, а тільки командував і єдина робота, яку вдома собі дозволяв, – це тримати сака в час риболовлі, підіймати його і вибирати рибу в торбу, яка висіла в нього з правого боку, прив'язана до паска. І хоч жінки його чахли й починали подобати на тіні, він сам усе більше роздавався, його червоні гемби цвіли, обличчя стало кругле і рум'яне, а за паском почало бовтатися щось схоже на живіт.

Цікаве ще мав обличчя Льоля Шатульський, коли вибовтував зі своїм сімейством рибу в річці, – люте, аж несамовите, очі божевільно палали, із сосисок-губ зривалися, як ножі, слова команди, і всі тій команді безмовно улягали, отже, він був ніби полководець під час битви.

Так от, про два потрясіння в житті Льолі Шатульського. Вони відбулися, правда, вже в часі за рамками цієї історії, але пройти повз них я теж не можу, бо без них годі пізнати Льолю Шатульського. Всі жінки, які приходили до Льолі, після року пробуття безмовно з околиці змивалися. Один із моїх вуличних знайомих, на прізвисько Пепа, босячок із фантазією, божився і клявся, що Шатульський їх убиває, а тоді кличе Громадецького, і той робить із них ковбаси, які складає у бочку і заливає смальцем, але не з жінок, бо де б з них набралося того смальцю, а з чергового кабана, що їх ті жінки вигодували. М'ясо з кабана Льоля продає, гроші кладе у панчоху – босячок Пепа щодо того робив розвідку, щоб якось ті гроші поцупити, а харчуються вони з дочками, в основному, тими ковбасами. Але це була брехня, хоч Пепа землю цілував і божився: воно й справді так.

А брехня була тому, що одну із жінок, ні, навіть дві, я потім зустрічав у місті уже цілком поправлених і знову енергійних та бадьорих. Та й не тільки тому: брехня Пепина виявилася тоді, коли Льоля Шатульський пережив перше потрясіння, і сталося це, коли він привів до себе тринадцяту жінку. Ця ж виявилася не безсловесною істотою, а досить бойовитою; певне, на перших порах прикинулася овечкою, при тому аж так, що Льоля, котрий у жінки досі вибирав тільки

овечок, цього разу втратив пильність і фатально не розібрав, що за овечою шкурою нової обраниці сховано справжню вовчу. І ось цей вовк в овечій шкурі переступив делікатно порога Льолиного дому. Все пішло за розписаною схемою: Льоля почав вимотувати й нівечити чергову свою жертву, і вона спершу безсловесно корилася й овечої шкури не скидала, але до пори, бо розробляла тонко продуманого плана помсти над Льолею; у якийсь спосіб, у який саме, це навіки залишиться таємницею, вона розшукала всіх одинадцятьох жінок свого недолюдка, і ось в один ясний сонячний день, коли Льоля був на роботі і спокійно фотографував людські мамризі, вони всі дванадцять, як гурт апостолів, з'явилися в дім свого мучителя та звірюки і вчинили там дикий погром: потрошили все, що може трошитися, побили, що може битися, порозливали варення, а виявилося, що Льоля був до варення неймовірний ласун і тримав його, виготовленого жертвами-жінками, велику кількість банок, банки поколотили, порозпорювали подушки, насипавши пір'я на те варення, порізали на шматки ковдри, простирадла і всю Льолину одежу, внесли в хату стовпчика у формі фалоса, якого невідомо для якої мети тесав Льоля Шатульський, облили його варенням і обкачали пір'ям і вгатили його, розірвавши сітку, у ліжко, потім урочисто спалили нагая – з цього виходить, що Льоля вельми їм

навдокучав на тому ліжку, а може, й не без допомоги нагая, – потовкли шиби на вікнах, поколупали стіни й овалили тиньк, поламали всі стільці і відбили ніжки в стола, а насамкінець послали Льолиних дочок, які німо на все це дивилися, щоб ті пішли й розповіли все батечку, а коли він хоче, то вони його тут зачекають, бо їм дуже хотілося б зробити йому одну делікатну операцію. Героїчний "звірюга та недолюдок", як вони називали, кавалер медалі "За побєду над Германією", додому йти й усмирити збішених жінок, числом апостольським – дванадцять, не побажав; недаремно він зумів прокантачити війну й не потрапити на фронт, бувши таки в армії. Жінки чекали його до пізнього вечора, розпиваючи запаси самогону Льолі Шатульського і заїдаючи його збереженим варенням, але "звірюки" не дочекалися і п'яно порозлазилися. Ясна річ, що Льоля на них у міліцію не заявляв, боявся, що його можуть посадити за багатожонство – додому він прийшов уже тоді, коли переконався, що повертатися цілком безпечно, бо "делікатної операції" на собі переживати не бажав. Це був крах його донжуанської кар'єри, і відтоді жодна жінка, окрім його дочок, Льолиного порогу вже не переступала. Невдовзі і дочки утекли з дому; Пепа казав, що він почав з ними спати, але після історії з жіночою ковбасою, хто б йому, Пепі, та й став би вірити? Дочок, до речі, я більше на околиці не бачив.

Саме тоді почалася мілітарна пропаганда минулої війни, і Льоля, як її учасник (кавалер названої медалі), активно вмикнувся у пошуки солдатських могил. І от тоді хтось йому на вулиці, очевидно, якийсь жартун чи Льолин недоброзичливець, сказав, що на Гурмановому городі закопано безвісного героя: солдата чи партизана, навіть указав точне місце, де саме. І от наступного дня на околицю приїхала машина, схожа на "чорного ворона", в неї відчинилися задні двері, а звідти висипали юні пошуковці героїв минулої війни, організовані воєнкоматом чи з якогось шкільного гуртка, а останнім величаво зістрибнув сам Льоля Шатульський, в якого тепер на грудях була не одна медалька, а принаймні з десять (їх він поскуповував у вдови Володьки Дикуна, але були тут не всі Володьчині ордени та медалі, бо частину витягали Володьчині дівчата для вуличних хлопців), і величним жестом полководця Льоля Шатульський вказав юним пошуковцям на Гурманів город, отже, на те місце, де був закопаний незвісний солдат чи партизан. На цей урочистий акт зібралися всі вільні чоловіки та жінки з околиці, а також усі можливі діти, котрі чинно стояли на вулиці і шасливими очима дивилися на шукачів солдатських кісток. Юні ентузіасти врізалися лопатами у землю і незабаром радісно закричали, витягши величезну костомаху, її побожно взяли в руки

й понесли до машини, біля якої стояла поважна особа у військовому одязі, але без відзнак і з широкою накладкою орденських планок на грудях, – очевидно, керівник гуртка пошуковців.

– Єсть, Ніколай Ніколаіч, – сказав білявий хлопчак. – Героя нашлі!

– Слішком большая косточка-то! – сказав Ніколай Ніколаіч.

– Єсть іщо! – закричали юні пошуковці й поволокли до Ніколая Ніколаіча ще одну костомаху, могутнішу.

– Да, – сказав Ніколай Ніколаіч, змруженими очима розглядаючи кістки. – Ета іщо больше. Но чєловєчєскіє лі косточки-то?

І він двинув із місця, бо досі стояв як стовп, і пружним військовим кроком пішов до людей, які шасливо лупилися на все те дійство.

– Кто із вас помніт, – спитав різким, командирським голосом Ніколай Ніколаіч, – что тут закопалі героя?

Зависла глибока мовчанка, юрба тільки шасливо їла Ніколая Ніколаіча очима, обличчя ж в усіх були безпристрасні.

– Вот ви, старушка, – звернувся Ніколай Ніколаіч до старої Смердички, – разві нє помнітє?

Смердичка страшенно знітилася і захотіла сховатися за спини сусідів, але наштовхнулася на непробивний мур.

– Говорітє, старушка, – звернувся Ніколай Ніколаіч ще раз до Смердички. – Нє стісняйтєсь!

– Та воно й так, і не так, – сказала ніяково Смердичка.

– Как ето? – крикнув із Гурманового городу Льоля Шатульський. – Закапивалі тут гєроя, алі нєт?

– Про героя я не знаю, – сказала, осмілівши, тоненьким голосом Смердичка. – А що Берко Гурман тут свого здохлого коня закопав, то так воно й було.

Тоді Льоля Шатульський став блідий як стіна, а юрба сусідів цілком безпошанівно до Льолі та героя гримнула реготом.

– Пошлі, реб'ята, пошлі! – сказав Льоля й кинувся до машини, а за ним знічені і розчаровані юні пошуковці. Ніколай Ніколаіч, однак, з того не вражався, зирнув на юрбу, в якої від того позиру відразу зник сміх, повернувся на закаблуках, став лискучим чоботом на приступку і сховавсь у кабіні, хряснувши дверцятами...

Отож, чесна компанія – два Миколи, Павло Громадецький, Володька Дикун і Льонька-льотчик – збиралася, як правило, щонеділі у пивниці, а часом у когось із компаньйонів, за винятком Льоньки-льотчика, який бозна-де жив, був на вулиці людиною прийшлою, і Миколи Дикуна – той своєї хати не мав, а жив на квартирі у нас. Річ у тім, що Микола Дикун, людина, яка хитромудро дивилася крізь скельця окулярів (і про це вже був нагад), зробив вчинок, який у тодішні часи

аж ніяк не похвалявся: дременув разом із німцями, намагаючись пробити, як то кажуть, "вікно у Європу", але до Європи, навіть до вікна, не добіг, його в дорозі перехопили, чи, може, нешвидко біг. Отож він разом зі своєю Ядзею, сухою як тараня, кропивоносою напівполькою, напівнімкенею, змушений був повернутися додому. А тікав Микола Дикун з тієї простої причини, що його Ядзя працювала під час окупації в якійсь інституції, здається, музеї, і володіла німецькою мовою – гріхи цілком виразні для моралі, твореної азіатом-правителем. Дуже добре пам'ятаю той момент, коли Микола з Ядзею і з хлопцем своїм Юзеком, хлопцеві було десь років з п'ятнадцять, тобто він од нас, хлопців, був старший, прийшли з клунками до своєї квартири, власне, то не їхня хата була, а житлокоопівська, але в тій хаті поселився вже якийсь Волкогонов, здоровенний старий із широчезною, як лопата, бородою, який говорив чудно, не по-російському, як ми тоді вважали, а по-кацапському, і був у нього окоренкуватий син, який працював на якійсь загадковій роботі (потім ми дізналися на якій саме), і була ще жінка окоренкуватого, яка так сильно акала, при тому "а" протягуючи, що нам, хлопцям, од того аж зовсім смішно ставало. Була ще й стара, але та з хати мало виходила, хіба на ґанок.

Дикун десь пішов, залишивши Ядзю і хлопця на ґанкові своєї, а тепер уже не своєї,

хати разом із клунками – тоді раптом розчахнулися двері (я все це бачив на власні очі, бо тоді разом із братом і нашим приятелем Пинею Кеслером, котрий жив поряд з тією колись Дикуновою хатою, стояли неподалік, розтуливши роти, – всі троє в тюбітейках і в коротких на шлейках штанах); так от: раптом розчахнулися двері, і в них постав здоровенний старий із бородою-лопатою, а за ним у прочілі виріс син його, нерушно там бовваніючи й оскалившись на весь рот. Старий закричав, шоб Ядзя зі своїм "ублюдком" забиралися геть; Ядзя в той час сиділа на клунках, шось сказала і спробувала підвестися, але старий з розмаху вдарив її, і вона, як білий клубочок, покотилася зі сходів, видаючи пронизливий чи то визкіт, чи кавкіт, а хлопець заверешав і зістрибнув із ґанку – старий замахнувся вже на нього. Тоді владно виступив із сіней окоренкуватий син старого, і вони почали жбурляти із ґанку клунки, в тих клунках шось тріскало й товклося.

Ядзя важко звелася із землі, в неї була розбита губа; вони із сином витягли клунки на вулицю і сіли там, а старий на ґанку почав розмахувати руками й хвалитися, як він тим "змєннікам" врізав, а окоренкуватий стояв на ґанкові, оскалюючись на весь рот, і вони говорили між собою такою чудною, на наше вухо, мовою, шо зовсім ковтали голосні. На шум вийшли й жінки: стара і молода, і в цей ґелґіт влили свої тонкі голоси. А ми стояли,

порозтулювавши роти, аж поки не зауважили вони й нас, тоді старий зробив звірячу фізіономію і шикнув, аж ми здиміли, ледве свої тюбітейки не погубивши.

Але не відбігли далеко, бо хотіли додивитися це кіно. Повернувся до своїх Микола Дикун, вони про щось тривожно поміж себе поговорили, забрали клунки й подалися до Дикунового брата Володьки, того самого, що був обвішаний орденами й медалями. Але Володька жив у одній кімнаті із притуленою до неї мацюпунькою кухонькою, і в тій кімнаті жила люта, як змія, жінка, чорнява, з вусиками і з загнаними глибоко в череп оченятами, власне, оченям, бо око в неї було лише одне, а друге затулене чорною затулою, згодом – скляне. Це око, як розказували, вибив їй ще до війни той-таки героїчний Володька; а ще жило у Володьки у тій кімнаті троє дівчат, двоє схожих, як дві краплі води на матір, правда, вони мали по два ока, а третє цілком альбіносне, яке вважалося на вулиці байстрюком, – його пустив у світ якийсь солдат, зґвалтувавши жінку-змію, а хто він був той солдат і де потім дівся, того, певна річ, ніхто не знав. Знали тільки, що то був не німецький солдат, а з "доблесної", якийсь варяг – пришелець із Півночі.

Тому Микола, чи, як його популярніше звали, Колька Дикун (сам він себе звав Дікун, а не Дикун, при тому наголос робив на "і"),

почав обходити сусідів і напитувати хоч тимчасово квартири, бо вже на третій день змія-Дикуниха почала на Ядзю й Миколу, і на їхнього Юзека верешати і грозилася вижбурнути їх на вулицю, коли вони не заберуться мирно. Тоді Микола Дикун зник (здається, шукати квартиру поза межами околиці), а натомість до нас, тобто до батька й матері, прийшла Ядзя і гірко заплакала. І так дивно й рясно котилися в неї сльози, що наш батько не витримав і мовив:

– Та ж люди ми чи ні? – і дозволив Дикунам на короткий час, доки не підшукають щось собі ліпшого, поселитись у нас. Ядзя при тому сповістила, що Юзек біля них не житиме, Микола його вже влаштовує у ФЗУ і то не в нашому місті, а в Бердичеві (чому це так, я й досі не знаю), а тільки вдвох. Наш батько махнув рукою і мовив коротко:

– Живіть, скільки вийде!

Ядзя миттю перестала плакати й принижено почала дякувати, а тоді вислизнула у двері цілком задоволена, а мати почала дорікати батькові, що, мовляв, це люди непевні, бо тікали з німцями, тож чи не вилізе батькові його добро боком, адже тепер такі часи – треба й на холодну воду дути. Я стояв неподалік так тихо, що міг вважати, що мене ніхто не бачить, але мати мене зауважила і

жахнулася від власної нерозважності: мені було насаджено на голову тюбітейку й виставлено на вулицю. Чудово знав, що в них мала відбутися цікава розмова, але оскільки справи дорослих нудні, то я про те довго не думав, а скоро й зовсім забув, тим більше, що в цей час до річки привезли і висипали невідь для чого купу тирси. Мене потягло притьма туди, адже в тирсі вже копались мій брат і Пиньо Кеслер. Я розігнався, скільки мав сили, і стрибнув у тирсу, із солодкою втіхою поринаючи у прохолодну товщ. Ми довго в тій тирсі борсалися, потім на вулицю вийшла Пинина баба, яка добре не знала ні української, ні російської, і почала гукати:

– Петьки, іди вже хаті! – Вона, як і Пинині батьки називала його вже "Петя" – в той час батьки всіх єврейських дітей почали організовано переназивати: Арон ставав Аркадієм, Лейба – Льонею, Тевель – Толею, Фіма – Дімою, а Берко – Борисом. Отож і наш приятель Пиньо став нараз "Петькою", але ми поки що з Пининої згоди цієї реформи не приймали і кликали його Пинею.

Пиньо скривився, а коли баба погукала його вже вдесяте, пішов; я ж, сівши поверх тирсової купи, сповістив братові, що в нас мають бути квартиранти і при тому не хто, а ті ж "утікачі" Дикуни. Брат присвиснув, а коли ми повернулися, наша маленька кімнатка була зайнята, тобто ми всі четверо мали поселитись

у більшій, хоч раніше тут спали тільки батьки. Отже, Микола Дикун ніяк не міг привести свою компанію до нас; нечасто вони могли збиратись і у Володьки Дикуна, хіба коли змія-Дикуниха їздила у Західну зі своїми оборудками, чи, як тоді казали, для "спекуляції", але в Миколи Данченка і в Павла Громадецького вони збиралися часто, найчастіше ж таки в пивниці. Дядько Микола мені пізніше оповів, що говорили вони про все: про війну, труднощі, про черги, про те, як перебитися, але ніхто з цієї компанії перебиватися не вмів, та й не дуже бажав – весь вільний час, чи принаймні значну його частину, вони віддавали балачкам при чарці або пиві; один лише Колька Дикун згодом завів кроликів. Найбільше балакав серед них Льонька-льотчик – саме Льонька часом і засміливі речі говорив, наприклад, про те, що наших людей у війні могло б загинути куди менше, коли б путні були командири; про те, що даремно так жорстоко ставилися до тих, хто потрапив у німецький полон, адже німці ставилися до полонених жахливо, і вони в німців добре відстраждали. Володька Дикун при тому ярісно дзвонив орденами й медалями і розповідав, як часто сиділи вони в окопах голодні, як часто їх цілком без потреби гнали у вогонь і як мародерствували не тільки солдати, але й офіцери, ті ще й більше; він же, Володька, привіз із війни тільки нагороди і не

більше, його брат Микола при тому завжди мовчав, бо на фронті він не був, як людина із хворим серцем, а мій дядько щось там молов своє – про партизанів, Павло Громадецький своє – і так їм було разом добре, такі вони стали нерозлучні друзяки, що як довше не сходилися, відчували: їм чогось бракує та й світ робився немилий.

І от одного разу сталося несподіване: не прийшов у компанію Павло Громадецький. Більше того, вулицею поповзли тривожні чутки, що вночі до Павла приїхала машина, з якої вийшли люди в цивільному, постукали, а ввійшовши, перерили в домі все аж так, що жінка Павлова довго не могла там навести ладу, та й не про лад у домі вона тепер турбувалася, коли таке в них сталося. Сусіди перестали з нею вітатися й оминали десятою дорогою, а вона, почорніла і знічена, ніби прибита, простувала вряди-годи вулицею, ні на кого не дивлячись, потім повертала у парк, тобто пробобляла той-таки шлях, що й молодший Волкогонов, син отого старого із бородою як лопата. Він ходив тепер у військовій формі, але в міліцейському кашкеті, мав рябе, покрите віспяними лунками обличчя, на ногах – лискучі хромові чоботи, мав він ще новесенького паска і портупею, а коли проходив вулицею, обличчя його ставало застигле, ніби машкара.

Якось, коли ми грались у гроші, в благера, він запустив руку до кишені, витяг звідти купу копійок і сипнув на нашу малу купку мідяків, яку ми ще не встигли розбити благером. Ми радісно заверещали й почали повзати пилюкою, хапаючи монети, а Волкогонов, хитаючись на закаблуках, голосно реготав. Але то був єдиний раз, коли він так розщедрився, загалом же, ні він із сусідами, ні сусіди з ним не розмовляли, та й про що б могли балакати? Однак ми, нещасні, після того випадку із копійками по-собачому зазирали йому в обличчя, чекаючи, щоб ще раз повторив того щедрого жеста, але він, Волкогонов, такого жодного разу не повторив. Часом проходив вулицею із жінкою, яка була в крепдешиновій сукні з високими плечима, в білих туфлях на високому підборі і з химерно закрученою зачіскою, волосся в неї – неприродно біле; взимку носила пальто з лисицею-чорнобуркою замість коміра, і мертва лисича голова пострибувала у неї біля горла, ніби хотіла те горло розгризти, але не могла. Поруч із ними, такими гордими й незворушними, ступала чарівна білява дівчинка з бантиками, в ошатній сукенці, якої ніхто подібної на вулиці з дівчаток не мав, і ця мала також ніразу й не зирнула в наш бік, так само вона ні з ким з вуличних дітей не бавилася, бо не з нашого світу була і якась нам незбагненна.

Усі добре знали, куди ходить жінка Павла Громадецького, але скоро туди вона

ходити перестала, замкнулась у хаті, а до кумась перестала виходити, бо й не прийняли б ті її у свій гурт. Досі вона не працювала, а тепер почала ходити шукати роботи, але її ніде не приймали. Згодом прийняли прибиральницею на базарі – після базару замітала там мітлою сміття, а діти її, хлопець і дівчинка, те сміття збирали й відносили. Вони також перестали виходити на вулицю, та й матері наші гуляти з ними рішуче забороняли – вони це відчували чи знали, отож до нас і не виходили.

Дядько Микола мені розповів: після того, що сталось із Павлом Громадецьким, вони в компанії почали позирати один на одного з підозрою, відвертих балачок не вели, бо резонно вважали, що Павла міг продати хтось із чотирьох. Льонька-льотчик навіть сказав моєму дядькові Миколі, але так, щоб інші почули:

– Да, Павла хапонули. Це хтось із нас йому нагадив!..

Сам тільки Льоля Шатульський був радий, що Павло Громадецький загримів. Загалом він контактувати із сусідами не любив і дивився на всіх згорда, але коли сталася та історія з Павлом, вийшов із розквітлим лицем на вулицю і, кого не зустрічав, зупинявсь і казав:

– Я вопшє удівляюсь, что єго раньше нє взялі. Вєдь он нєтрудовой елємєнт: када-то

магазін калбас імєл, понімаєш, зараза! Такіх уже всєх поупряталі, а ето стєрво ішо до сіх пор воняло. Так єму, стєрвятніку, нада! Кров, понімаєш, піл. Будєт хорошій чєловєк кров піть? Ізвєрг какой-то! Далі би мнє пістолет, я б єво самолічно растрєлял. Тєпєр єму врєжут, уже крові піть нє будєт!

Люди йому, звісна річ, підтакували, але швидко від нього відшивалися, а він ішов, квітнучи усмішкою на сосисках-губах, і божевільні його очі шасливо палали:

– Гаварят, он ішо і баптіст, – сказав Льоля Шатульський моєму батькові, який не встиг злизнути йому з очей. – І говорят, у нєво лістовкі нашлі. Подумать только: против совєтской власті руку, скотіна кровопійная, поднял. Ну, нашу власть такім подонкам нє подорвать. Она єму врєжет, так врєжет! Ішо нє такіх к ногтю бралі. Я б єво сам пришіл, далі би мнє пістолєт. У нас в странє так: нікто нє забит і нічєво нє забито.

І він знову йшов вулицею і цвів усмішкою, а обличчя його шасливо палало.

Отже, компанія тимчасово розпалася, якось їм перехотілося збиратися – поміж них ніби стояла Павлова тінь, як сказав дядько Микола. Він твердо знав хіба одне: то не він доніс на Павла, а щодо решти мав сумнів: Володька Дикун, як герой, міг би геройствувати і далі, тобто служити "родінє"; Льоньку-льотчика вони добре не знали, бо про

себе не розказував, хіба тільки про подвиги в час війни – чи не підісланий був? Колька Дикун говорив мало, а все позирав з-за скелець окулярів, а потайні люди – небезпечні, сказав дядько Микола – ні, кожен із них Павла продати міг. А може, ніхто із них не продавав, думав тоді дядько Микола, а може, Павло якось інакше влип, може, в якомусь іншому гурті язика розпускав?

Отак чоловіки витримали, може, цілий місяць, тобто місяць не збиралися, а що життя від того стало нецікаве і сіре, то їм здавалося, що й жінки їх більше гризуть, і сонце не так гарно світить, а випивати на самоті – це все одно, що займатися коханням без жінки, сказав мені, вже дорослому, дядько Микола і сумно всміхнувся.

І тільки коли зайшло на осінь, вони знову зійшлися. До гурту пристав іще Вікентій Одинець, чоловік без жінки, бо жінку його зачавила машина, коли їздила вона в Західну. Тож він став справжнім одинцем, бо діти його розбрелися: хто до баби в Ушомир, хто у ФЗУ – сам собі Одинець раду давав. Він і раніше сидів у пивниці, але все осторонь; зрештою, за столиком для шістьох місця не вистачало, отож Віка раніше тільки поблимував у бік компанії сивим оком, а коли та знову зійшлася, ясна річ, без Павла Громадецького, якого вже встигли засудити на десять років і вислати туди, де Макар телят не пасе, то Віка встав зі

свого місця і сів на вільного стільця, відразу ж уключившись у балачку – його ніхто не відігнав.

Віка Одинець відзначався тим, що працювати не бажав. Не працював він, як казали, і до війни, у війну його забрали як необмундированого, і він єдиний з того призову вернувся, притому не бувши ніразу й поранений, хоч пройшов її до кінця. Але чомусь жодного ордену та медалі не мав, не бачили в нього на грудях і медалі "За побєду над Германією", яку давали всім учасникам, а може, мав, але не хотів демонструвати. Вернувшись додому, він і не подумав улаштуватися на роботу, харчі для родини здобувала жінка: висока, безгруда і чорна як циганка – одна із найактивніших "спекулянток" околиці. Віка Одинець навіть риби на річці не ловив, замість нього брьохались із саком у воді його діти, але одну річ любив: копати, садити та доглядати сад і город. Ніхто краще нього не шепив дерев, ні в кого не росло таких яблук, груш, слив, абрикос, аличі, вишень, аґрусу та порічок, отже, Віка Одинець мав іще службу сторожа біля власного саду, без того хлопці з околиці його обнесли б. Город він сам копав та садив і не було в нього на ньому ні бур'яниночки, а удобрював, як казав, фекалієм, часом своїм, а більше – брав в асенізаторів, що їздили на бочках, за самогон, що його гнала жінка. Але з цим

добривом, казав він, треба поводитися обережно, спершу шоб перегнило в ямі (для цього копалися ями: цього року, того й позатого), інакше, казав він, фекалій палить. Смерть жінки була для Віки катастрофою, його витягли з петлі, бо забажав піти слідом за нею. Після того Віка більше самогубства не вчиняв, але свій сад і город занедбав – його залюбки обносили хлопці; голодні діти, як я казав, розбрелися, а він причастився до чарки, хоч звідки брав гроші на горілку, ніхто не знав, казали, шо покинула йому якусь панчошку жінка. Однак коли вдавалося випити за дурняк, Віка був тут як тут. Через це він залюбки відвідував похорони та весілля, через це, очевидно, і до компанії пристав.

Отже, час минув, компанія оновилася, сусіди знову почали балакати із жінкою Громадецького, хіба шо дітям забороняли гратися із її дітьми, і все знову стало нормальним, принаймні позірно. Але мій дядько мав особливу вдачу, він наруги над собою чи над близькими собі терпіти не міг. Тому й дав по морді німцеві, про шо вже була згадка, коли той на нього розкричався в друкарні і вдарив, а сам чкурнув у ліс і вважавсь у нас колишнім партизаном, хоч офіційно його партизаном чогось не визнавали; здається, група, в якій він воював із німцями, чи не була зареєстрована чи не підкорялася ніякому командуванню, але він, дядько Микола, проти

німців таки воював, терплячи нераз голод і нестатки та й у вічі смерті щоразу дивлячись; бувало, розповідав він, що самі сироїжки вони їли та й то сирі. Але про своє партизанство дядько розводився мало, хоч я його й розпитував, він гірко всміхавсь і казав, махаючи рукою:

– Були ми як прокляті! – оце і все, а іншого разу мовив:

– Не доведи Господи жити так, як ми жили!

Отже я на цю тему поширюватися не буду, гаразд тут не розбираюся та й мало що знаю. Відаю інше: дядько Микола Данченко був із таких позірно спокійних, яким пальця в рота класти не можна було, а коли в нього з'явилася підозра, то не міг ані їсти, ані спати – мусив таємничого горішка розгризти.

Отож він і зійшовся з давньою компанією вдруге, але почав потроху стежити й копати: так він простежив за Льонькою-льотчиком і виявив, що той живе на Хлібній вулиці, що в нього безнога жінка, яка у війну потрапила під бомбардування, що в нього дві майже дорослі дочки, теща, мати – одне слово, ціла купа крикливих і сварливих жінок, від яких Льонька, щоб не звихнутися, має підстави тікати так далеко. Бо як тільки заходив у власну хвіртку, звісно, під мухою, з усіх кутків обійстя починали лунати сварливі високі голоси, а незабаром зчинявся такий лемент, що Льонька

знову, як ошпарений, вискакував на вулицю, поправляв мужнім жестом на голові льотницьку шапку і йшов у пивницю: чи на Любарській, чи простував на ріг Театральної та Пушкінської, чи на Іларіонівську – дядько Микола щодо Льоньки-льотчика заспокоївся, навіть співчувати йому став – не було тому бідоласі де дітися; на роботу він не ходив через інвалідність: був контужений і налягав на ногу. Одне слово, чоловіка заїли лихі жони, через те він і тулявся містом.

Дядько Микола простежив за кожним із компанії, навіть за Льолею Шатульським, це було ще до тих двох потрясінь, описаних вище, саме коли Льоля найвище дер угору носа, хто зна для чого: шоб доказати свою вивищеність над іншими, чи шоб легше нюшити, адже нюх мав завжди чудовий, через шо і не пристав до компанії біля Чуднівського мосту, а навпаки, почав виявляти до неї зневагу та підозріліть. Через це дядько Микола простежив і за ним, але нічого не вистежив. Тоді сміливо зайшов у двір Павла Громадецького і цією сміливістю так налякав бідолашну жінку (адже сусіди з нею хоч і почали на вулиці перемовлятися, але додому до неї ніколи не заходили, і вона до самоти вже звикла), шо та спершу і говорити не могла.

Дядько Микола сів за столом у хаті, за яким вони не раз чаркувалися, спитав навпрямки в Громадецької, чи нічого їй чоловік не передавав.

– А шо він міг би передавати? – злякано спитала Громадецька.

– Ну, не знаю, – сказав дядько Микола. – Може, натякнув, хто його продав?

– Ні, – мовила твердо Громадецька, сторожко блимнувши у бік дядька Миколи. – Нічого такого він мені не казав. Та й біля нас, коли ми бачилися, таке сиділо, шо страшно дивиться, дай йому ножа, на кавальчики тебе поріже.

– Ви мене не бійтеся, – сказав тепло дядько Микола жінці Громадецького. – Якийсь пес поміж нас є! Хочу взнати!..

– І шо це вам дасть? – спитала жінка Громадецького. – Підете туди, до Павла?

– Не знаю, – сказав дядько Микола й усміхнувся, а коли він так усміхається, добра від нього не жди. – Але страх кортить узяти пса за гриву.

– Нічого Павло не казав! – відрізала жінка Громадецького, бо їй почала неподобатися Миколина нав'язливість.

Отож, він змушений був покинути той і досі розгромлений дім – стіни були поколупані, а підлога зірвана – цілий тобі бедлам...

Микола ж Дикун жив у нас уже кілька місяців, уже й кроликів устиг завести, люди

вони були не лихі, Ядзя ніби перелякана – весь час намагалася догодити нашим батькам, на нас же, хлопців, уваги не звертала, а сам Дикун любив сісти спиною до грубки, власне теплої стіни (вже почали топити), одягши безрукавку-кожушка з виразною назвою "лейбик", курив самокрутку, яку скручував за допомогою німецької сигаретниці, а коли бував при тому я, дивився на мене крізь скельця окулярів і незмінно казав:

– Поняв? Техніка! Не те, шо в нас! – і я дивився на ту сигаретницю, як на чудо світове.

Ще мав Дикун з німецьких речей складену ложку з виделкою і часом давав мені ту ложку скласти і розкласти, а ще губну гармонійку, на якій, однак, не грав і нам не давав, а мені пограти на губній гармонійці страх як хотілося. Коли ж Дикун ішов на роботу, а Ядзя бігла на базар (вона не працювала), то ми з братом вичікували ще моменту, коли й наша мати десь подасться, обережно входили в кімнату, яка недавно була наша, а тепер ніби й чужа. Нас тут вельми цікавили два ящики столу – стіл належав нам, ящики також, але те, шо в ящиках, було Дикунове – дивовижний мотлох і непотріб, від якого аж дух забивало: гачки, дерев'яні іглиці для плетіння сіток, клубки ниток, волосінь, нитки були майже зіпрілі, набір ґудзиків різного сорту і формату, пуделка з німецькою пудрою та кремом, ота знаменита сига-

ретниця, якою ми залюбки клацали, губна гармонійка, на якій грали по черзі, бо один стояв, як тоді казали, "на шухері", поплавки до вудок, запальнички, зроблені з патронів, але всі недіючі, тільки одна діюча, також німецька, пласка, з металевою накривкою. Ми крутили коліщатка тих запальниць, нюхали шось налите у пляшечки; тут-таки лежала єдина книжка, яка була у Дикуна, що звалася "Вечори на хуторі біля Диканьки", обтріпана і без сімнадцяти перших сторінок, з вирваними частково чи повністю сторінками в середині: очевидно вона свого часу скурювалася. Цю книжку Дикун часто читав, інколи й нас кликав, і батьків наших, і читав уголос, і то була така таємнича і страшна книжка, що не так мені, як братові, потім снилася Мариська, і вночі він зіскакував із ліжка і біг до матері, скаржачись шо до нього налазять уві сні чорти та відьми. Це було так здорово, шо одного разу і я, прокинувшись серед ночі, закричав і побіг до матері, сказавши, шо й до мене лізуть чорти і відьми, хоч, коли казати правду, ніякі чорти та відьми до мене й не думали лізти, та й не дуже знав я, шо це таке.

Але найбільше з того усього нас захоплювала гармонійка. Коли прикладав до неї вуста і починав видувати хрипкі та високі звуки, шось таке чудне робилося зі мною – здавалося, шо музика, яку творю, дивовижна, шо коли б я вийшов із тією гармонійкою

надвір, усе живе позачаровувалося б і позавмирало, а може, і в танець пішло б. Брат мій, правда, казав, що я "риплю кошмарно", і виривав гармонійку в мене з рук, аби показати, як треба грати, але я тому зневаженню моїх музичних здатностей не надавав ваги: він сам бажав грати, отже мені заздрив. Коли ж грав він, то чар од музики пропадав, і мені здавалося, що це він не грає, а рипить, однак фізіономія його при цьому шасливо лискотіла, очі палали – грав він справді натхненно, як, зрештою, і я, а рипіло мені через те, що і я йому заздрив. Отже ми дуже жаліли, що в нас не було такої гармонійки і дружно про неї мріяли тим більше, що в декого із вуличних хлопців губна гармонійка була. Її можна було, зрештою, й купити, ми з братом не раз і не двадцять рушали вгору під Просиновську гору, тоді – Пушкінською, тоді – через Смердючий двір, тоді – до Мало-Бердичівської, тоді – біля червоного величезного розваленого будинку, а вже на Бердичівській був магазин, що звався "Кагиз", – те слово мені звучало так само таємничо і по-азійському як "коксагиз", і лише пізніше я довідався, що воно значить: "Книжноє іздатєльство" в абревіатурі. Але було то не видавництво, а книгарня, тож саме в ній, як зайти праворуч, за прилавком із вітриною, під склом лежало з десяток губних гармонійок, які продавалися: на одну смужку дірочок, на дві і навіть на чотири: з одного і з

другого боку. Вони заманливо блищали своїм нікелем, і ми пожадно на них дивилися, аж очі нам витікали, аж слину ковтали, але хто б міг купити ті губні гармонійки? Однак я найменшу із них таки купив. Теми цього писання акт отой не стосується, хоч ні, трохи і стосується – читач побачить далі як саме.

Якось до нас зібралися гості, а серед них якийсь незнайомий, хто він був і досі не знаю, але попросив мене прочитати вірша. Я знав напам'ять вірша одного, який звався "Ми перемогли!"

Отож я і врізав невідомому дядьку "Ми перемогли!", а невідомий дядько поплескав мені, а тоді поліз у кишеню, витяг величезне портмоне, по-моєму зі шкіри, розгорнув його й подав мені величезну паперину в п'ятдесят карбованців. Всі ахнули, мати моя сказала, що такі великі гроші не годиться давати дитині, але дядько самовдоволено всміхнувся і сказав:

– Хай купить дитя собі канхвект!

Коли всі розійшлися, мати хотіла в мене ті гроші забрати, але я підняв такий лемент, не лемент, а виття – десь так кричить порося, коли його ріжуть, що мати аж руки опустила.

– Для чого тобі ці гроші? – спитала зчудовано вона.

– Гармонійку купити, – сказав я крізь хлипання.

Тоді мати, здається, зрозуміла все, адже вона знала, що ми потайки тягаємо Дикунову

гармонійку і, заставши нас якось, гостро висварила. Тому тепер, бачачи мій несамовитий упір, махнула рукою, і ми з братом урочисто рушили у "Кагиз" і таки купили гармонійку на два ряди отворів. І от ми йшли додому і грали, і наша музика мала бути весела, але чомусь виходила смутна, адже це було тоді, коли забрали Павла Громадецького, і околицею гуляв страх, і стояли в усіх душах, навіть таких несмисленних, як наші, тривога й туга, а музика, недаремно кажуть, – мова серця. Отож ми йшли і сумно приграваали: раз брат, а раз я; коли грав брат, я із захопленням дивився, як блищить біля його рота нікелем ота чудова музична штучка – предмет мрій наших; а коли грав я, дивився на ту штучку такими ж очима брат мій, а я дув і дув, і сумні, рипливі, іржаві звуки розливалися довкола, ніби металева вода...

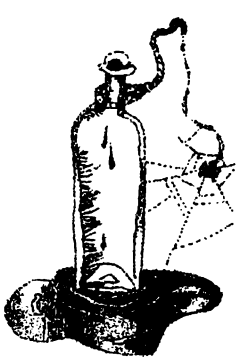

Компанія тепер почала збиратися не тільки в пивниці, але й у Віки Одинця, та вже ніколи у Володьки Дикуна, бо змія-Дикуниха, як оповів мені пізніше дядько Микола, виставила їх із хати з криком та вереском, а в Одинця їм було добре, принаймні ніхто не заважав, тож і говорилося вільніше. Зрештою, компанія – це також оповів мені дядько Микола – докладно обговорила (було це, правда не в Одинця, та таки в

пивниці) випадок із Павлом Громадецьким і прийшла до висновків, як на мене, цілком резонних: він, Павло, очевидно, щось бовкнув не в їхньому товаристві, бо тоді почали б тягати їх усіх, а їх і не думали чіпати; друге, що вони вирішили: Павло виявився порядною людиною, бо легко міг би, аби себе вигородити, їх позакладати, адже сп'яну вони часом казали речі зовсім невдогодні азіату-правителю; третє – треба бути обережними із буфетником Борисом і зважати на чужих людей, що заходять до пивниці; четверте – це усім їм наука, щоб не розпускали язика, бо хтось збоку може почути, тоді їх усіх, чесну компанію, підхоплять за милу душу.

При цьому Володька Дикун, побрязкуючи численними орденами й медалями, розповів політичного анекдота, і вони пореготали та й славно тоді посиділи, бо в пивницю привезли свіже пиво, а посидіти в чоловічій компанії за свіжим пивом – що може бути ліпше...

Наступного дня, власне наступної ночі, приїхала машина до хвіртки Володьки Дикуна, все в його домі поперекидали, зірвали дошки підлоги та стелі, поколупали стіни, перерили й повикидали старе шмаття з гориша, знайшли там кілька довоєнних книжечок, що їх любив перечитувати, як я вже казав, Володька, ховаючись од жінки, ці книжки забрали з собою, забрали й Володьку Дикуна, повезли

геть, залишивши змію-Дикуниху, дітей і всі його ордени та медалі. Змія-Дикуниха, однак, не бігала у бік парку та бульвару, як бігала Громадецька, чи боялася, чи не мала до свого Володьки сентименту, хоч кілька разів її туди викликали, як сказав дядько Микола, після чого вона почорніла, сусіди її сахалися, як зачумленої, діти втратили друзів із вулиці, бо тим суворо було наказано з ними не гратися, як і з дітьми Громадецьких; ми також дістали такого наказа, отож нам з братом, коли про ті діла балакали, мороз поза шкірою ішов.

Саме тоді я брав свою гармонійку, на Дикунову ми вже й не дивилися, забившись у куші чи бур'ян, сідав на землі, а чи й лягав, і, дивлячись на світ чи на небо, вигравав печальні пасажі, і моя гармонійка так плакала, шо в мене сльози на очах вибивалися, адже пропав з нашої околиці не хто-небудь, а герой, притому справжній, не такий, як Льоля Шатульський. І я ніяк не міг збагнути: хіба можна людину, в якої орденів повні груди, хапати й арештовувати й кидати в хурдигу, хай би шось він не те і сказав. Ні, це ніяк не вкладалось у мою бідну голову, от чому плакала так печально моя гармонійка, а з нею і я.

Льоля ж Шатульський і цього разу вийшов на вулицю, повний торжества, його божевільні очі сяяли, а губи-сосиски цвіли і сміялися. Цього разу він сказав моєму батькові таке:

– Ти, Сашка, напрасно дєржиш в свойом домє тово Дікуна. Я к тібє імєю расположеніє, потому ето і гавару. Ето же у ніх та компанія в півнушкє – антісовєцкая організація, я ето зразу усьок. Оні і міня хотєлі туда втягнуть, но нє на дурака напалі. Нє, ти понімаєш, какіє глупаки, усраца можна!..

Батько дуже уважно вислухав Льолю Шатульського.

– Та ж не викину я чоловіка так просто на вулицю, – сказав він.

– Ну, дєло твойо, Сашка, – мовив Шатульський. – Я гавару тєбє ето, бо імєю к тібє расположеніє. Смотри, шоб сам нє загримєл...

Ось хто по-справжньому попередив батька, а не буфетник Борис, як це я записав у 1961 році, – і саме тоді відбулася перша тривожна розмова між батьками про те, що Кольку Дикуна треба з нашої хати виперти...

Тепер, коли ми бачили Волкогонова у військовій формі та в міліцейському кашкеті, то вже трохи знали, що він працює там, куди завезли Павла Громадецького та Володьку Дикуна, і перестали по-собачому позирати в його бік, сподіваючись, що він знову розшедриться і сипоне нам копійок. А він щодня проходив вулицею, спокійний, розважний, окоренкуватий, ішов, ні на кого не дивлячись, а добре знаючи, що на нього зирять усі.

Його ж батько, отой з лопатою-бородою, скопав був ще влітку вільний шматок обійстя колишньої яйцебази, розбомбленої у війну, прорив рівчака й пустив туди брудно-мильної води міської каналізації, і тепер, коли доводилося нам іти стежкою вздовж того рівчака, а ходили ми тудою часто, – по гас на Ринок, на Чуднівську, що вела до центру міста, то з того рівчака несло таким сопухом – треба було носа затуляти. Зате картопля у старого Волкогонова виросла найбуйніша, у вересні, саме тоді, коли забрали Володьку Дикуна, не зважаючи на його ордени й медалі, старий Волкогонов копав картоплю і накопав її кілька мішків; нам здавалося, що та картопля має смердіти міською каналізацією, але, здається, нічого подібного не сталося, бо Волкогонова-молодша, дивлячись на ті мішки, переконано сказала з отим довгим протяжним "а", що та картопля має бути "очінь вкусна-а-а-я!", і може, для них воно так і було, але я б тієї картоплі в рота не взяв. У жовтні старий скопав частину городу, і земля на ньому була лискуча й важка, отож він копати й покинув, бо "тяжило", а тільки часто сюди приходив, стояв каланчею чи й ходив, розчищаючи рівчака, сморід йому зовсім не шкодив і не дратував його...

А чесна компанія з пивниці біля Чуднівського мосту розпалася вдруге, однак і цього разу нікого з них у справі Володьки

Дикуна не тягали; дядько Микола, однак, був певний, що його забрали за того анекдота, бо розповідав Володька його таки в пивниці, і це міг почути не тільки хтось із компанії, але й Борис, і ті кілька зайшлих невідомих осіб, що тоді там були, і шматник Йоська, який їздив на возику з упряженим білим малим коником, навіть мій батько, який у пивницю тоді також короткочасно зайшов, приваблений свіжим пивом.

– Іди до нас! – гукнув його Колька Дикун, але їх за столиком, на щастя, сиділо п'ятеро, і мій батько їм про те так і сказав.

До речі, дядько Микола згодом признався мені, вже дорослому, що він у мого батька запитував, чи не чув той анекдота, але батько відповів заперечливо.

Дядько Микола оповів, що він, коли це сталося, ледве не оскаженів, адже те, що другого чоловіка з їхньої компанії забрали, виглядало більше, ніж підозріло. Єдине, що напевне знав дядько Микола: з числа підозрюваних твердо можна було викреслити двох: його самого і Володьку Дикуна, отже з п'ятірки залишалося троє, окрім Віки Одинця, що до них приєднався пізніше, отже Павла Громадецького виказати не міг, і то з тієї причини, що Павло тільки раз розговорився, а більше слухав, мовчав або сміявся, і розповідав щось крамольне зовсім не у пивниці, а в себе вдома, тоді була присутня сама компанія, хоч не виключено, як я вже казав, що Павло міг

бовкнути шось і на боці. Дядько Микола звідомив, що він уже почав сумніватися, що Павло загримів саме через оту єдину балачку в компанії, коли він так фально розговорився. Підозра падала і на Бориса і на інших відвідувачів пивниці (це щодо Володьки Дикуна), але найбільше, як вважав дядько, таки на Льоньку-льотчика й Миколу Дикуна.

Микола ж Дикун продовжував жити в нас, хоч упросився тільки на кілька місяців, він ніколи не сварився зі своєю Ядзею, але вмів нею командувати, тоді в його голосі з'являлися сталеві нотки, і Ядзя покірливо виконувала все, що він велів.

Наприклад, казав:

– Ядзю, ти чому готуєш на обід тільки перше? Два вареніка, а шоб било второє, – і Ядзя покірливо ліпила два вареники, а сама задовольнялася тільки першою стравою.

Мої батьки також стурбувалися, коли забрали Володьку, особливо після тієї розмови з Льолею Шатульським. Пам'ятаю, я зайшов тихенько у хату, а тихенько з тієї причини, що хотів схопити шматка хліба і знову дременути на вулицю (мати часто при тому мене прихоплювала і приставляла до якоїсь роботи, хоч би зілля нарізати, чи по молот піти на броварню для поросяти, чи шось там ще – а я того по змозі уникав), і почув, що в малій кімнатці хтось хропе. Я зазирнув: Микола Дикун сидів під грубкою, до губи йому приклеївся

недопалок – хропів таки він. З другої кімнати долинали притишені голоси батька й матері, і я крадьки підступив до дверей.

– Можуть буть неприятності, – сказав батько. – Я йому скажу...

– Шо ти скажеш, ну шо? – мовила мати. – Не казать тра, а виставити. Придумать як – і виставити!

Батько зітхнув.

– Да, скажемо, хай шука собі квартиру, – сказав він. – Ми ж прийняли його на кілька місяців.

– Говори тихіше, – зашипіла мати. – Ше почує!..

Але почув я. Микола ж Дикун преспокійнісінько похропував під грубкою, і в думці собі не кладучи, шо скоро прийде такому раюванню кінець. Я тоді ше не до кінця все зрозумів із тієї розмови, але пізніше, коли розбалакалися шодо того з дядьком Миколою Данченком, розмова випливла мені в пам'яті – аж навіть почув притишені голоси і хропіння Дикуна.

Отже не тоді, а тепер я зміг розмову розтлумачити: не інакше, як мої батьки, як і дядько Микола свого часу, прийшли до думки, шо в тій компанії не без доносителя, а доносителем міг бути тільки Льонька-льотчик чи Колька Дикун. А може, й не так. Може, батьки мої злякалися через те, шо наш Дикун був Володьчин брат?

Дядько Микола, як я казав, мав чудний характер, його заїдало, коли щось подібне траплялося. Правда, поки що лихо трапилося не з ним, а з Павлом та Володькою, його, однак, чорти брали хоч би від того, що тільки сам знав про власну безгрішність і був у ній переконаний, інші могли підозрювати не менше і його, адже і він – постійний учасник балачок у компанії з пивниці біля Чуднівського мосту. Мої батьки, здається, його не підозрювали, а тільки свого квартиранта, бо він був у них під носом, але від цього дядькові Миколі легше не стало. Весь тиждень, коли ходив на другу зміну, дядько віддався, як розказав мені опісля, стеженню, однак мав ту незручність, що міг стежити за Льонькою-льотчиком та Миколою Дикуном тільки півдня, а ввечері – ні; наступного тижня стежив тільки по вечорах, а вдень – ні, адже в ті часи не тільки пропустити дня роботи, але й запізнюватися було небезпечно. І знову дядько Микола нічого не вивідав. Ні його, ані когось іншого з компанії і цього разу на допити не тягали, а коли дядько захотів відверто поговорити з Володьчиною жінкою, то змія-Дикуниха вигнала його з таким вереском і лайкою, що дядько тікав звідтіля як оглашенний: жінка ж істерично вишала, що це вони, його дружки, продали Володьку, і відповідно, побажала тим дружкам, щоб їм перебили ноги, відбили печінку і тому подібне, –

іронія долі була в тому, що на дядькові Миколі ці прокльони таки справдилися: як уже казав, його було побито в Коростишівському парку так, що аж невдовзі й Богу душу віддав. До речі сказати, справдилися прокльони й Павлової жінки, яка не раз говорила своєму п'яному чоловікові, аби він, мовляв, пішов та й не прийшов – відтоді я й побоююся жіночих прокльонів. Змія ж Дикуниха наслала на дядька Миколу лихо безневинно, бо той не тільки не продавав Павла та Володьку, але й поставав за них, тобто затято заповзявся виявити "пса", як він казав, і покарати того пса без жалю та милосердя.

Тим часом сталася на вулиці немала подія, я трохи її пам'ятаю, трохи розповідала про те мати, трохи й дядько: в пивницю завітав п'яний у дим Льонька-льотчик і почав горлати, що він ані Павла, ані Володьку не продавав. При цьому витяг із кишені револьвера і матюкався немилосердно, махаючи зброєю і клянучись у тому, що каже правду, а хто в тому сумнівається, дістане кулю в лоба. Вмить пивниця спорожніла, десь розчинився безгучно й Борис, а саме його Льонька-льотчик ніби й хотів розшукати: бажав випити ще чи щось йому повісти. Але Борис зник, при тому в такий казковий спосіб, що Льонька-льотчик аж зовсім зчудувався. Він рушив до шинквaса, а що там стояла початa пляшка горілки, допив її, сказав: "Спасибочки!" – і ще

не встиг заїсти, коли примчала на мотоциклі міліція і Льоньку-льотчика заарештувала.

Оцей момент в історії найзагадковіший. Він викликав рій запитань, на які і тепер не можу дати відповіді навіть здогадно. Перше: чому в Льоньки-льотчика був револьвер? Коли мав право його носити, значить був на якійсь службі? Коли ж він насправді служив, то чи зміг би навіть у стані сп'яніння так безглуздо себе виказувати. І нарешті, чому йому потрібно стало виправдовуватися, що це не він продавав Павла та Володьку, коли це така служба була в нього – продавати? Дядько Микола Данченко також тут не все розумів.

Ще один загадковий момент: у який спосіб міліція так швидко довідалася про Льончину буїсть і так одразу по нього прикотила. Дядько Микола це пояснив просто: Борис нікуди не зникав, а зачинився у комірчині, і в тій комірчині був телефон. Знову-таки, дивна річ: на цілій вулиці тоді ні в кого не було телефона, хіба на водокачці, а в Бориса, в тій зашмиганій пивниці, був. Отже дядько Микола після того випадку став твердо переконаний, що Борис не тільки продає горілку, але й людей, котрі ту горілку пили, для цього йому, очевидно, й поставлено телефона. Чи ж точно той телефон у Бориса був?

– Був точно! – сказав мені дядько Микола й усміхнувся отак по-недоброму, як це вмів, коли його заїдало.

Не сховаю того, що, оповідаючи саме про це, дядько став вельми маломовний і нічого мені прямо не виповів, але я добре знав його мстиву вдачу та й усі в роді нашому про це добре відали, тож, гадаю, не помилюся: Борис напевне за того телефона поплатився, але в який спосіб і коли, сказати важко. Факт той, що відтоді він недовго пробув у нас буфетником, на його місце прийшов інший, чомусь вельми на нього схожий, цього разу вже не Борис, а Іван. Сам же Борис з вулиці ніде не дівся, перебудував свою халупу на добру хату, з сусідами спілкувався стримано, і сусіди ставилися до нього так само стримано, але це не вадило йому, йдучи вулицею, гордо нести голову й позирати на околичних пожильців, з якими, до речі, ніколи не вітався, з презирливим прижмурцем. Отже, одне з невідомих можна було так-сяк розгадати: очевидно, це таки Борис продав Павла та Володьку, але яку роль грав при цьому Льонька-льотчик і чи варто підозрювати тоді Кольку Дикуна? Дядько ж був певний, що і Льонька-льотчик був стукачем, зрештою, про це буде далі, а вчинив отой вибрик тому, що совість не зовсім утратив, як Борис, а сумління прокидалося у ньому тільки в час мертвецького сп'яніння, а саме в такому стані він тоді перебував.

Мене це пояснення не до кінця задовольнило: коли б так, то Льонька-льотчик прийшов

би в пивницю і п'яно почав би каятися, але він, навпаки, переконував людей, що це не він продавав Павла та Володьку, отже, про яке пробудження сумління йдеться?

Дядько Микола Данченко, смутно всміхаючись, признався, що і його все те "взяло за горло", вже він і жити не міг, а мусив-таки цю загадку розгризти. Тож він пішов у жіноче царство, яке так непошанівно ставилося до Льоньки-льотчика і немилосердно проганяло його, каліку, з дому, пішов, одверто кажучи без надії щось довідатися. Але його жіноче царство, було воно в повному складі, прийняло чемно, він, дядько, виявився єдиною людиною, яка прийшла їм поспівчувати, і вони, жіноче царство, вельми й широ йому вдячні. При цьому жіноче царство дружно заплакало і певний час сердечно оляментовувало Льоньку, бо той завжди був нерозумний, бо йому весь час, сказало, плачучи і ляментуючи, жіноче царство, сеча у голову вдаряла, а тепер він пропав на віки вічні, і вони, жіноче царство, знову залишилися без чоловіка в домі.

– Знаєте, – сказала крізь сльози теща Льоньки-льотчика, – у дворі тра, шоб штаньми пахло!

Дядько Микола пішов од тих жіночок запаморочений і повний співчуття до Льоньки, а ще більше до жіночого царства, адже воно розкрило ще й таємницю пістолета: він у Льоньки залишився ще з війни. Нічого в цьому

дивного: зрештою, ми з братом мали свого пістолета-барабанника, але без барабана, однак, коли на місці барабана вставити патрона, то той цілком нормально стріляв; мали ми кілька гранат-лимонок і з сотню патронів найрізноманітнішого калібру; мали навіть кулемета, правда, заіржавленого і вже негодящого до стріляння; мали кілька мін для міномета, а ще солдатські каски. Отже пістолет на той час – не така вже була невидаль, особливо, в колишнього офіцера, а Льонька-льотчик був, здається, капітаном.

Але й навіть після того візиту дядько Микола тримав щодо Льоньки сумнів, головне через те, що він з усіх найгостріше висловлювався і ніби на крамольні розмови провокував. З другого боку, дядько не заперечував, що це був хворий і нещасний, розбитий війною, життям і жіночими присіканнями та сварками чоловік. Він міг би, зокрема, десь довідатися, що його звинувачують чи підозрюють, буцімто видав Павла та Володьку, отож, можливо, і напився та й рушив доказувати свою правду й доказав її аж так, що ніхто його по тому на нашій вулиці, ані в пивниці не бачив, хоч історія з ним іще не завершується.

Тоді ж, коли це сталося, я всього цього не знав, для мене Льонька-льотчик був тільки одним із компанії з пивниці біля Чуднівського мосту, отож, хоч він і не жив на околиці, я

вирішив його так само оплакати на гармонійці. Заліз у бур'ян і приклав інструмента до вуст. Але диво-дивне: моя гармонійка чомусь не хотіла плакати, як плакала за Павлом та Володькою, – з неї виривалися якісь рипи та вискоти, аж я подумав, шо вона засмітилася і почав її продувати. Однак і після того гармонійка моя сердечно не заплакала, тобто не хотіла вона печально грати і край! Тоді я подумав, шо вона не плаче тому, шо я Льоньку-льотчика зовсім не знав, відтак і жалю за ним справжнього не відчував. Не мордував більше гармонійки, з бур'янів виліз та побіг на вулицю, де мої ровесники, а з ними й брат, грали у штандер, втерся у гру і про все печальне швидко забув.

Льоля ж Шатульський також цього разу на вулицю чомусь не виходив і не говорив сусідам про те, шо компанія – "антісовєцкая організація", тако само, здається, не підходив до мого батька, а вів себе, ніби на вулиці нічого не сталося, отже нема чого й радіти, а він завжди радів зі всякого нещастя на околиці – така вже була його несамовита вдача, а може, й призначення.

Отже, в компанії залишилися два Миколи і Віка Одинець, який до них пристав і в якого вони найчастіше збиралися, бо все-таки мали кебету переконатися: пивниця біля мосту не вельми безпечна для нормальних чоловічих зібрань, тим більше, шо невдовзі й

Борис покинув роботу, а саму пивницю зачинили, правда, на короткий строк.

Я добре пам'ятаю одну із підслуханих мною розмов батьків: вони обговорювали пошепки, хоч ні Кольки Дикуна, ані Ядзі не було вдома, що Бориса хтось жорстоко побив і цілком заслужено. До речі, дядькові Миколі Данченку у пізнішій розмові я про те ані заїкнувся, і то тому, що він сам не захотів мені про те розказувати. Але як він довідався про телефон у пивниці, не стояв же той на шинквасі? Зрештою, дядькові Миколі, як мені здається тепер, історія ця була цілком ясна, але розговорювався він поступово, бо й тоді, коли ми про це говорили (початок шістдесятих років – тобто в часи трохи вільніші), він не вельми бажав удаватись у спогади і не зовсім розумів мій до тієї історії інтерес, тобто навіщо мені в тому копатися? Я й сам до ладу того не розумів: очевидно, така вже природа людська і не терпить вона загадок і таємниць, та й у Біблії сказано: таємне має стати явним. Отож, цю історію я й викладаю як мозаїку і не забуваю її, часом мені привиджуються ті чи інші епізоди, часом мені сняться люди з того вже далекого минулого, тобто вони, а більшість із них уже покійні, чомусь тривожать мене і стукають мені в душу; зрештою, така в мене передумова творчості, і я починаю викладати ту чи іншу історію на папір тільки після того, як застукає вона мені в душу, як

попіл Клааса в "Тілі Уленшпігелі" – така вже вдача моя.

Я спробував усе те пояснити дядькові Миколі, він вислухав мене уважно, а був недурний, навіть книги любив читати, і, здається, повірив мені, а може, хотів, шоб історія ця не впала у безвідь – ось чому розговорився, але я чудово знав: і його інформація, яку мені передавав, пересівалася через сито застороги, і він, очевидно, розказав мені тільки частину того, що відав, – надто важке життя прожив. Тому історія складалась у мені роками: побалакаємо з матір'ю чи дядьком (батько на ці теми взагалі відмовлявся говорити, твердо переконаний, що ні до чого те все), відкладу на поличку якийсь факт і отак, соломина по соломині, і зібрав отой ківш людського лиха...

Отже, компанія все-таки не розпалася й після зникнення Льоньки-льотчика; зрештою, тоді вони були переконані, що стукачем був Борис, і мали б цілковиту рацію, коли б не історія з Павлом Громадецьким, який у пивниці ніколи нічого крамольного не казав, а хіба що сміявся. Але хто з них міг точно запевнити: чи не казав? А може, щось і бовкнув, вони ж були підхмелені, самі бовкали і чи вивіряли спершу один одного: цей, мовляв, бовкав, а цей ні?

Тим часом Микола Дикун ніби відчув насторожене ставлення до себе моїх батьків,

він частіше почав заговорювати до батька про те, мовляв, і про те – шоб розводив кроликів, навіть хотів одного забити для нас, щось про те, як жилося колись: і риба тоді ліпше ловилася, колись і повітря було інакше, колись і будинки ліпше будували, не було стільки стихійних лих, отже виходило, що колись таки ліпше жилося. Батько про кроликів та рибу говорив залюбки, а на всі інші "колись" мовчав, або ж невиразно гмикав. Лагідніша, власне улесливіша стала і Ядзя, вона вела з матір'ю балачки на всілякі жіночі теми, а мені й братові навіть дала раз по карамельці, ше й по голові погладила – річ у наших стосунках небувала. Причина такого "оживленого" до нас ставлення скоро відкрилася: подружжя увіч боялося, що ми таки проженемо їх із хати, на дворі тоді стояла вже зима, а вони взимку де дінуться? Микола Дикун про це прямо сказав:

– Ми впросилися до вас на трошки, а вийшло на множки. Не знаю, як вас просить, але...

– Звісно, – сказав батько. – Зима ж надворі.

– Ми там в Одинця часом випиваємо, – сказав Микола Дикун, – то може б, і ти зайшов?..

Остання фраза прозвучала підозріло, отож батько рішуче відмовився пристати до компанії, зрештою, він взагалі боявся, як і

мати, всіляких компаній, вони, батьки, і нам суворо наказували їх сторонитися, відтак у нашому сімейному лексиконі слово "компанія" було якесь пугало, лайка; мати ніколи не вимовляла його просто, а ніби з жахом, і, хотіли того ми з братом, чи не хотіли, та негацію до "компаній" вони нам уселили. Отож несподівана й підозріла пропозиція Миколи Дикуна, шоб батько увійшов до компанії, кинула моїх батьків у жах, і вони довго потім це обговорювали, називаючи Дикуна чомусь "гадом" і обмірковуючи на всі лади, як свого квартиранта здихатися, – здається-таки, мої батьки не Бориса вважали стукачем, а Миколу Дикуна (до речі, в давньому, першому записі цієї історії, я теж прямо назвав Миколу Дикуна стукачем, хоч конкретних підстав до такого звинувачення ні батьки мої, ні я не мали). А може, вони знали більше, ніж знаю оце я, бо коли, вже дорослим, почав обережно розпитувати про все в матері, вона мені багато оповіла, а багато й промовчала – я це нутром відчував, – на частину запитань моїх насторожувалася й говорити не хотіла, ніби мала на якісь речі в минулому залізні "табу", хоч я й тямив, що всі вони: батьки мої, дядько, всі оті люди віддаленого часу – люди зі страху, і саме страх позводив у їхніх душах перегородки, перепони чи греблі. Вони вважали чомусь, мої батьки, що треба бути обережнішим і з дядьком Миколою, і з Одинцем, тобто стереглися всіх "компаній-

ських", а рацію у своїх підозрах мали ту, що принаймні з шести чоловік компанії троє таки погриміли туди, де Макар телят не пасе, – може, недаремно Льоля Шатульський назвав компанію з пивниці біля Чуднівського мосту, "антисовєцькою організацією"? До компанії і справді більше ніхто не приєднувався, але якось, коли я прийшов із гулів додому (ми з братом та вуличними хлопчаками гуртом ганяли ключками колеса, батько дістав нам їх "шико́ві" із зубчиками всередині, було це вже навесні, коли і земля підсохла; батько зробив нам із грубого дроту по ключці, і ми з дзвоном виїжджали з обійстя, а дорогою до нас приєднувалися інші хлопці, і було це так само чудово, як грати на гармонійці; ми котили колеса табуном, веселим буйним, дзвенячим, і вітер тоді ставав нам крильми), отож, коли ми, розпалені і спітнілі, повернулися додому, коли в нас в очах ще поблимували радісно зірочки, то хатня атмосфера нас різко вразила – похмуре обличчя ми побачили в батька, а ще похмуріше в матері – вони, очевидно, перед цим тривожно балакали, та й нас зустріли не усмішками, а олив'яними очима.

Виявляється, вночі приїхала машина до Віки Одинця, все в нього поперекидали у хаті, зірвали підлогу і поколупали стіни та й відвезли Віку геть – це бачили найближчі Вічині сусіди, звісно так, що тих сусідів не бачив ніхто, і на ранок уся вулиця вже шелестіла

розмовами, чутка повзла по ній, як велетенський змій-полоз, а було то з суботи на неділю, були вдома і Ядзя, і Микола Дикун; Ядзя також виглядала перелякано, аж тремтіли в неї вуста, а очі були широко розплющені, і вона вряди-годи позирала на свого чоловіка, Миколу Дикуна, але сам Дикун мав лице спокійне і незворушне, очі поблискували скельцями окулярів – позирав він на всіх нас із-за тих скелець аж заспокійно, тільки вуста ніби виблідли, але зовсім не тремтіли – я фізично відчув тоді, що між моїми батьками й цими двома пролягла широка стіна, ніби вилита зі шлаку так, як робили в ті часи, будуючи, – купували жужіль з велетеньских куп біля електростанції, з тих гігантських чорних гір, біля яких і я не раз отирався, бо жахали вони мене й вабили. Отож, я відчув, що такі стіни зведено не тільки між нашими квартирантами й нами, але й між батьками та мною з братом, між Миколою Дикуном та його покірливою Ядзею, між батьком моїм та матір'ю, грубші чи тонші – це були стіни, і ми всі ніби опинилися в тісних, чорних комірчинах, усі страшенно самотні й нещасні, усі биті недовідомим жахом, бо ті стіни між нами – це й було чорне тіло отого Страху, змія-полоза, котрий обплів нас усіх кільцями, як на фігурі Лаокоона. Тоді я й почув твердий материн голос:

– Скажи їм! Пора сказати! Годі тягти!

І мій завжди лагідний, добрий батько одяг на обличчя непроникну маску холоду та байдужості, очі здобув олив'яні, а вуста твердо стиснені. І ступив він крока до наших сусідів – Ядзя дивилася перелякано, а Микола Дикун запитально, але й серйозно.

– Повинні самі зрозуміти, – хрипко сказав батько. – В мене діти! Я зробив для вас, що міг, але ви повинні й мене розуміти!

– А власне, що сталося? – спитав раптом жорстко Микола Дикун.

– Ідіть, діти, погуляйте, – мовила нам мати, і ми змушені піти, звісно так, шоб на очах їм не стовбичити, але й цікавої розмови не пропустити.

– У нас тісно, – винувато сказала мати. – Дітям уроки готувати ніде...

– Крім того, – докинув батько, – ми з вами домовлялися, що даємо вам прихисток тимчасово.

– Збирай манаття й підемо звідси! – істерично закричала Ядзя, і це був той рідкісний випадок, коли не він нею, а вона ним командувала.

– Але чого так раптом? – спокійно спитав Микола Дикун. – Хіба ми комусь заважаємо? Чи ми шось зробили не так?

– Усе так! – сказав роздратовано батько. – Але ми з жінкою і з дітьми хочемо жити у своїй хаті самі...

– Чи можемо пробути ще місяць? – спитав Микола Дикун.

– Ну, що ти розбалакуєш?! – так само істерично крикнула Ядзя. – Збирай манаття й підемо!..

– Вжеж, – сказав батько. – Ми хочемо, шоб ви пішли.

Нам з братом здалося, що хтось із дорослих рушив у бік сіней, тож нас безшумно вимело звідтіль. Я тоді, звісна річ, аж ніяк не зв'язував отих подій: зникнення Вікентія Одинця і виселення з нашого дому Дикуна з жінкою, але потім, коли розпитував про це в матері, вона призналася, шо сталося це саме в той день, коли вулицею поповз змій-полоз чуток, коли знову всі стали злякані та стурбовані, а Борисові цей злочин не припишеш, отже, одне з двох: Віку Одинця, отого благого чоловічка, шо муху не вмів скривдити, продав чи один чи другий Микола – надто звузилося коло, – і дурний міг тут щось розчолопати. Батьки ж мої не стали чекати: і чи той, чи інший Микола був стукачем, а позбутися такого небезпечного сусіда не завадить. Могло, правда, бути й інакше: бесідники, збираючись в Одинця, надто голосно балакали, аж кричали, я сам пам'ятаю, шо з тієї хати часто долинала надто голосна розмова, і хтось міг легко при бажанні їх підслухати, але одне те, шо з компанії було забрано четвертого чоловіка, не могло не жахати. Дикуна та його

Ядзю мої батьки таки відверто спровадили, і тільки по тому, коли ті зібрали свої клунки й подалися геть, трохи поперелякувалися: а шо, коли Микола Дикун захоче мститися і набреше шось на батька? Загроза була реальна, і батько вже шкодував, шо вони з матір'ю погарячкували, шкодувала й мати, але бігти й завертати Дикунів було б ше безрозсудніше, та й ми з братом відразу ж залюбки окупували свою колишню кімнату, радісно борюкалися на звільненому двоспальному ліжку, де знову спатимемо разом, – не було нам діла до тих переускладнених стосунків дорослих.

Зрештою, ми обнишпорили ящики, зайняті нешодавно речами, власне мотлохом та непотребом Дикунів, і шасливо відзначили, шо вони той мотлох не забрали: ані запальничок, ані кремів, ані сигаретниці, ані розкладної ложки, навіть гармонійки, яка тепер перейшла братові, бо я мав свою, – ми аж задихнулися з радості, бо стали власниками аж такого екзотичного добра; очевидно, всі ті речі Дикуни залишили як плату за помешкання, бо вони батькам не платили, а сиділи в нас, як то кажуть, на ласці.

Отже, ми з братом широ пораділи, шо Дикуни від нас пішли, але пам'ять моя, та й братова, бо пізніше я і з ним погоджував факти, усе-таки залишила в своїх закамарках відчуття тієї пригніченості, шо його відчували й наші батьки, і якусь погордливу печаль на

Ядзиному обличчі, і приречений спокій на обличчі Дикуновому – це коли вони виходили від нас, тягнучи свої клунки, – як і те, що батьки наші прогнали цих людей не просто так, і своє, хай дитяче розуміння, тих переускладнених стосунків дорослих – усе відклалось у наших душах та мозках і, можливо, через отой біль, котрий усі тоді відчували, я й досі не забуваю цієї історії і хочу її якомога прояснити.

І тепер я сидів самотній, як відлюдник, але цього разу не в бур'янах чи кущах, – чогось не повабило мене туди, а виліз на горище, де мав свого потаємного кутка, сів на старому пальті біля комина і приклав до губ гармонійку. І гармонійка заплакала якнайпечальніше, ще ніколи так не плакала вона й не тужила, і мені ніколи ще не було так дивно на душі, бо я нараз відчув, що в світі я – пішинка з пішинок, щось менше метелика чи комаря, що навколо лютує якась незбагненна шуря-буря, і вона й мене хоче здути із дуба життя, і впаду я, поламавши руки-ноги, як той нещасний комар у пісні. Про це, здається, і плакала моя гармонійка, підхопивши мелодію "Комаря", і я сидів у темряві, пронизаній навкісними струменями світла, що лилися у шілини між дошок на торці горища, дув і дув у свою гармонійку, і не міг зупинитися.

Льоля ж Шатульський після того, як сталося нещастя із Вікою, на вулицю вийшов знову і цвів, і сміявся, і був щасливий та радий,

і говорив сусідам, що він давно домикитив, що таке та компанія з пивниці біля Чуднівського мосту, а ще розказав, що вони всі – баптисти, і що у Віки Одинця знайшли апарат для друкування листівок і всякої такої літератури: до речі, тут він мав трохи рації, бо у Віки й справді знайшли апарата, але не друкарського, а самогонного, яким гнала горілку ще його покійна жінка, і реквізували; він же, Льоля Шатульський, знає про це тому, що цього разу йому випала честь бути понятим при обшуку. До батька мого він, Льоля, цього разу не підходив, але його балачки, як і те, що він чомусь став понятим, вельми зацікавили мого дядька Миколу; пізніше, в наших розмовах дядько признався, що почав стежити і за Льолею Шатульським, і що той Льоля і справді був гадюка, але він ніколи у компанії з пивниці (хіба тільки раз на початку) не бував, отже, не міг до ладу знати їхніх приватних балачок. Здається, Льолі Шатульського мій дядько не чіпав, як Бориса, аж шось йому сказав, чи, може, шось Льолю злякало інше, але він уже з сусідами в подібні балачки не вдавався, тим більше, що саме в той час від нього втекла чергова жінка, і він пильно був зайнятий пошуками нової, що було для нього інтересом більшим, як пашекування про компанію з пивниці.

Отже, компанія розпалася. Залишилося з неї тільки два Миколи, а решта ніби у воду

булькнули, з них згодом повернулися Віка Одинець, мій дядько Микола та Колька Дикун, – їх амнестували в п'ятдесятих роках, визнавши за невинуватих, бо й мій дядько Микола, як можна здогадатися, також не вберігся, та й не міг уберегтися зі своєю заклятою вдачею та мстивою натурою і зі своїм непевним партизанським минулим. До речі, я намагався поговорити про всі ці речі з Вікентієм Одинцем, але той не захотів ворушити старе, миттю насторожився і прямо спитав: навіщо мені це потрібно? А що я не міг подати причини глибшої, ніж мій порожній інтерес, то й балакати зі мною не став.

– Слава Богу, – сказав той чоловік, – що ми це пережили! – і його обличчя зробилося ніби кам'яне*.

Я не став навдокучати зайвими розпитами, адже і в його очах зауважив отой олив'яний блиск – страх там поселився і вже, певне, ніколи не покине цієї душі, страх, яким правитель-азіат умів начиняти своїх підлеглих.

Микола ж Дикун спершу поселивсь у братової, отієї одноокої змії-Дикунихи, яка несподівано згодилася прийняти його з Ядзею, але за умови, що він шукатиме іншу квартиру

---

*До речі, Віка Одинець згодом своє недовір'я до оповідача змінив, він виявився дядьком його приятеля Славка, та й сам став після концтаборів зовсім іншою людиною, про це в романі "Юнаки з вогненної печі" (*Прим. авт*).

і платитиме їй за проживання. Дикун і справді довго в братової не затримався, звісно й чому, і перебрався на гору, в місто, поселившись на Петровській вулиці. Усе це, зрештою, відбувалося десь побіч мене, бо я був зайнятий власними хлопчачими справами. Так ми почали будувати з братом із бляхи та дошок, що їх назбирали чи понаривали, де випаде, халабуди: брат зробив свою як лялечку, а я – нечупарне чудисько, зате позатикав усі дірки ганчір'ям; отож, коли бувало тепло, ми сиділи у халабуді як лялечка, а коли холодало, брат неодмінно перекочовував до нечупарного чудиська.

І от одного разу, сидячи в халабуді як лялечка, ми побачили через шпари, яких було тут немало, молодцюватого Волкогонова-молодшого у військовій формі і в міліцейському кашкеті; він ішов, тримаючи під руку свою вифранчену жінку, і, певне, йому було дуже весело, бо задер голову і реготав, власне, квоктав, як квочка, його жінка сміялася також, блискочучи зубами, сміялася й дитина – отакі мирні, веселі люди, ніби зійшли з бетонної скульптури в парку: щасливий він, щаслива вона і щасливе з ними дитя. Волкогонов помітив наші халабуди і спитав у своєї жінки:

– Ето что, какіє нішіє тут?

Жінка засміялася й поправила:

– Ета дєті іграюца!

Вони пішли, а ми були вражені тією зневагою до наших халабуд: ну, нехай ще мою можна було прийняти за жебрацьку буду, бо таки з неї – нечупарне чудисько, але ми ж сиділи у халабуді як лялечка і не зауважити краси її також не можна було.

Вони пішли, так само весело насміюючись, а ми з братом визирали з халабуди-лялечки вовченятами – ох, як ми тоді цих самовпевнених, чужих, ситих і бундючних ненавиділи!

Звісно ми тоді не зв'язували фактів зникнення людей із вулиці із цим чоловіком, лише значно пізніше я довідався, що цей чоловік був виконавцем і розстрілював, а може, і катував, бив людей і калічив – хто його зна, але судячи з його поважності, веселошів, самовпевненості, прив'язаності до родини, ніяких мук сумління не відчував, а навпаки був певний власної сили та значення.

Старий же Волкогонов теж часу не марнував, він найняв сільського чоловіка і виорав свій здобрений розкошами міської каналізації город, а коли я проходив мимо, то вразився, які масні скиби той плуг перекидає. Сам же бородань стояв, наглядаючи за роботою, очі його радісно промінилися, а в руках був заступ, яким прочищав канаву, куди витікала смердюча твань міських покидьків.

Це було, здається, в той день, коли Івандурний із вулиці знайшов у зваленій землі на

березі Кам'янки кілька цілих яєць (у війну, як уже казав, яйцебазу розгромили), але земля якось усіх яєць не роздушила і ми, хлопцями, годинами порпались у старому смітті, щоб знайти ціле яєчко – були то потім чудові бомби, часом напрочуд сморідні, а часом і без запаху (це тоді, коли всередині яйце висохло), і ми залюбки гахали тими яйцями один перед одним і перед тими із вулиці, яких не боялися.

І от одного разу в мене і в брата мого виник божевільний план: розбити кілька смердючих яєць (тобто тих, у середині яких ще бовталася рідина) об ґанок Волкогонових. Ввечері вони часто виходили, як щасливі люди, мирно на ґанкові посидіти і голосно перебалакувалися своєю кумедною акаючою і протяжною мовою. Ганок був у прохідному дворі, отже до нього можна було підкрастися, мали ми куди й тікати. Одного теплого вечора ми, озброївшись кількома бовтанками, ніби індійці, що нападають на білих напасників, прокрались у той двір і побачили у густій сутіні старого Волкогонова, який стояв у прочілі дверей, молодшого, правда, тоді не було; ще на ґанкові сиділа стара Волкогониха і їхня невістка, і їхнє випецькане дитя, і всі вони були мирніші мирних. Тоді ми й вихопили по яйцю-гранаті зі своїх кишень (ми їх звали лимонками) і, метнувши в бік ґанку, відразу ж кинулися навтьоки. Відтак почули за собою рев, ніби збішеного ведмедя, а ще почули жахливе

тупотіння і вискоти жінок, бо там, на ґанку, очевидно, поширився нестерпнучий сморід. Але не мали коли розглядатися, ми мчали, вирячивши очі, аж з очниць нам вилазили, у ніч, і ніч вогко била нам у розпалені лиця, а за нами щось кричало, горлало, тупотіло, аж земля тряслася, і це ще більше нас підстьобувало, і ми вже не бігли, а летіли в повітрі, шалено тріпаючи крилечками, поки не домчали до густих заростів дерези, в які пірнули, ніби у воду. Старий Волкогонов добіг до тих заростів і зупинився, бо в тернах він не продерся б, а ми мали в них свої стежки і проходи. І тут ми почули, як дико і жахливо він матюкається. Отож, він стояв біля терня, викидаючи із себе сморідкі, як і його город, слова, ми ж забилися у найглухішу нашу криївку, притислися один до одного і тремтіли, як зайчата. Було нам радісно і жаско, бо ми вчинили щось таке небезпечне, навіть страшне, і з того небезпечного таки зуміли шасливо вискочити. Каяття ж в учиненому ми не мали, не маю я його і досі.

Отже, ми були в той час вельми зайняті і в думку не клали, що ж відбувається поруч іще. А було таке. Дядько Микола розповів, що після того, як забрали Вікентія Одинця, його вже шляк починав трафляти, а руки нестерпно чесалися, щоб зловити Миколу Дикуна і добряче його віддухопелити, але він, мій дядько, був справедливий – хотів дістати хоч

маленький доказ, що зрада Павла Громадецького, Володьки Дикуна (це і брата не пожалів), Льоньки-льотчика та Віки Одинця таки справа Миколиних Дикуневих рук. Дядько Микола навіть хотів попросити нас, тобто мене і брата, щоб ми за Дикуном простежили, але побоявся, бо всі діти тоді виховувалися на прикладі Павлика Морозова, як треба зраджувати батьків та рідних (скажу при тому, що дядько мав повну рацію, бо й ми з братом не раз ув'язувалися за якимсь невідомим, вважаючи його шпигуном; наші дитячі мозки при допомозі ентузіастичних, а більше, переляканих учительок були досить покручені та скособочені. Зрештою, і свій "подвиг" із яйцями-лимонками вчинили ми не через свідомість, а тому, що озлилися на ту щасливу сімейку, таку ситу, задоволену, веселу). Отож дядько продовжував стежу сам, крутячись біля Миколаївської, де був отой жахкий дім, біля якого люди боялися навіть проходити, але безрезультатно. Тоді в нього забракло терпцю, і він вирішив відверто поговорити з Миколою Дикуном, бо нітрохи не сумнівався, що стукач саме він. Дядько мені розповів, що зустрілися вони випадково в темряві, – Дикун мав звичку робити вечірні прогулянки (було це ще тоді, коли він жив у змії-братової); мій дядько підійшов до нього і сказав, що в нього є "розговор". Дикун якось стрепенувся і сказав:

– Гаразд, і в мене є до тебе розговор!

І от які дивні речі виявилися: Дикун раптом почав звинувачувати дядька Миколу в тому, що це він – стукач, бо не раз примічав, що дядько Микола ходить у бік жахкої Миколаївської, і хоч був нікчемний тілом, з отими окулярами і тоненькими ручками, раптом урізав моєму дядькові ляпаса, заплакав як дитина і сказав:

– А тепер іди продавай, христопродавцю!

І мій дядько, силань і забіяка, хоч теж був зросту невеликого, раптом опустив руки і прошепотів:

– Слухай, Коль, але це я прийшов тебе бити, бо стукач – ти!

Вони подивились у темряві один на одного, якось так по-особливому, і між ними розстала крига. І поговорили вони поміж себе досита щиро, адже якось так склалося, що хтось із них та й мусив бути стукачем. Дядько Микола твердо знав тільки одне: стукач не він, але як тоді пояснити таку несподівану поведінку Миколи Дикуна.

– В мене почали шарики за ролики заходити, – сказав мені дядько, бо виявилося, що дядько стежив за Дикуном, а Дикун за дядьком, що й Дикун був переконаний: стукач – мій дядько і навпаки, а коли так, тут і справді чорт ногу зламає.

Але найбільша несподіванка їх ще чекала, бо наступної ночі, саме тоді, коли

Микола Дикун перебрався з околиці на Петровську, і після того, як вони так широ побалакали, приїхала машина і забрала Кольку Дикуна.

– Я тоді ладен був волосся на голові рвати! – сказав мені дядько, бо він тепер залишивсь із тієї компанії сам, а що це значило, і дурний може збагнути. Йому навіть повіситися захотілося, але тоді всі подумали б, що це його загризло сумління, він уже і спати не міг, тож вирішив розказати все своїй жінці.

Ганя уважно вислухала його і сказала, що йому треба тікати світ за очі, хай забирає всі гроші, які в них є, і хай десь сховається, не подаючи навіть їй звістки.

– Але куди втечеш? – з відчаєм спитав Микола Данченко і аж за чуба себе смикнув.

Отоді він і запив. Запив так, як ніколи ще не запивав: пив на роботі і поза роботою, а у вільний час тинявся від пивниці до пивниці – тоді їх у місті було чимало, – хотів погасити відчай, який його з'їдав, бо відчував себе загнаною твариною.

І ось одного разу, коли сидів напівсвідомий у кутку пивниці біля Сінного базару, туди зайшов усміхнений Льонька-льотчик у тій-таки літунській шапочці, що тісно облягала голову, у військовій формі з діркою на штанях і без відзнак, і в чоботях із квадратними носками. Микола, хоч і був п'яний, миттю повернувся до нього спиною, а той уже

заводив голосну балачку з якоюсь компанією, яка почала дорікати Льонці-льотчику, правда, називаючи його Мішкою, що той так затримався.

– Випити ніколи не пізно! – проголосив Льонька чи Мішка і наказав буфетникові поставити пляшку.

Дядько Микола миттю витверезився. Він сидів біля дверей і, улучивши мент, коли Льонька (він же Мішка) від нього відвернувся, вислизнув у двері – у нього сильно калатало серце, а язик у роті колом ставав. В умі миттю пронеслось усе, що було: виходило, що Льоньку відпустили, хоч це так рідко трапляється, аби звідти людей відпускали. А може, його і забрали тільки для того, подумав дядько Микола, щоб заховати сліди, а потім по одному всіх вибирати, як рибу з води? Як там не було, а дядько Микола, уже зовсім тверезий, протинявся по Сінному базарі й біля нього до вечора, аж поки з пивниці не вийшов разом із дружками Льонька чи Мішка; він обіймався зі своїми приятелями так само, як обнімався із ними, компанією з пивниці біля Чуднівського мосту, цілувався, а тоді нетвердою ходою рушив додому. Дядько Микола подався слідом і побачив, що той іде все-таки у бік Миколаївської.

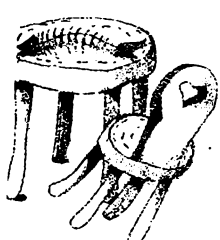

Льонька-льотчик підійшов до ящика для доносів, який там стояв, озирнувсь і опустив

туди конверта і, насвистуючи, повернув до бульвару. На вулиці в цей час було порожньо, і Микола вийшов назустріч Льонці-льотчику з-за дерева. Той скрикнув і схопився рукою за кишеню, де в нього напевне був пістолет, але не встиг, був-бо збитий дужим ударом під підборіддя і за мить поколочений так, що тільки міг верещати, як покалічений пес.

Дядько пістолета в нього забрав і закинув за паркана сільгоспінституту, плюнув на те падло, яке скавучало в нього в ногах, і вперше за довгий час пішов зі спокійним серцем додому.

По нього приїхали в цю ж таки ніч під ранок, поперекидали і перерили все в домі, порізали подушки, порвали одежу, але, нічого не знайшовши, мусили забрати самого дядька Миколу, – до речі, найбільше вони шукали Льончиного пістолета...

І знову плакала моя гармонійка, цього разу в бур'янах, і сам я був ніби бур'янець, який хоч і росте у цьому світі, але ніхто його не шанує і не береже, а всі його топчуть, рвуть, нищать. Не знаю, чому саме такі думки тоді мене навідали, адже персонально мене ніхто не топтав, не рвав і не нищив, але все, що відбулося з компанією із пивниці біля Чуднівського мосту, якось опосередковано стосувалося й мене, інакше чого б так тривожно тужила моя гармоніка. Зрештою, це й зрозуміло, адже я був дитиною тих людей зі

страху, а отже їхній страх та відчай були й моїми. Тож не міг я ані не тужити й не плакати, бо й досі не можу пройти байдуже повз якусь біду, хай не мене вона зачепила, – тоді в мене в душі щось стискається і страждає. І хоч давно моя гармонійка загубилася і зникла з цього світу, вона все одно ніби прикладається до моїх вуст і плаче разом зі мною – такий я вже народився.

Льоля ж Шатульський після того, як забрали Миколу Данченка, на вулицю вийшов, але не цвів і не сміявся, а був урочисто надутий, з виряченими божевільними очима. Він підійшов до мого батька і сказав:

– Усьо! Кампанії – амба! Взялі іхнєго главаря!

– Та що ти говориш, Льоля! – зчудувався батько.

– Мнє уж повєр, Сашка, – буркнув Льоля Шатульський. – Я када гаварю – знаю! Другому б нє говорил, толькі тібє, бо уважаю тібя, Сашка!

І він випростав спину, звів голову і, отакий набурмосений та поважний, рушив далі.

Отже, компанія з пивниці біля Чуднівського мосту перестала існувати. Не все я в цій історії з'ясував докладно й достатньо логічно; залишились у ній білі плями. Так, наприклад, не зовсім зрозуміло, чому Льонька-льотчик так швидко розкрився і вибув із

компанії? Може бути, що в нього сп'яну справді заговорило сумління і він учинив зовсім не те, що мав чинити, от його й усунули, а, може, щодо компанії і так усе було ясно, і вони, ті чорти з Миколаївської, гралися з нею, як кіт з мишею: відпустить і хапає, поки не зжере.

Дядько Микола казав мені, що найбільше виказів зробив проти нього Колька Дикун, наговоривши навіть такого, чого ніколи не було. Зате його брат Володька проти дядька Миколи й слова не сказав – була то людина і справді героїчна. Його люто катували, били залізними палицями, замотаними в рушника, отож він недовго після того протягнув та й помер. Багато наговорив проти дядька Миколи Данченка й інший компаньйон – Павло, а що казав проти своїх колег сам, розпитувати про те якось не годилося. Дядько відсидів п'ять чи шість років, потім повернувся, але на роботу в рідному місті влаштуватися не міг – його просто не брали, тож подався на район і жив там, а його жінка Ганя – тут; про дальшу долю його я писав у романі "Стежка в траві".

І все-таки дядько Микола був переконаний: Микола Дикун не був чистий, він, здається, Льонці-льотчику та буфетнику Борису допомагав. Очевидно, що це було так, бо його одного з тієї компанії невдовзі випустили, але більше він на околиці не з'являвся – жив на Петровській, а коли ми

зустрічалися і я вітався, дивився на мене крізь шкельця окулярів, як на мізерну мишу, і не пізнавав мене, бо й не вітався, тобто на моє вітання не відповідав. Чому це так, не розумію й досі, може, він був ображений на моїх батьків за те, що його з нашої хати прогнали, а отже міг сердитися й на мене, бо і я, мовляв, із того кодла.

Мого батька тоді також тягали, я пам'ятаю чорну тривогу, яка жила в нашому домі, бо ми вже приготувалися, що його заберуть також, але його не забрали. Згодом він признався мені, що з нього хотіли зробити стукача, але він не піддався, і що, взагалі, – це цілком дивний і щасливий збіг обставин (яких саме, він і сам не знав), що його залишили в спокої. Батько їм начебто сказав:

– Коли я в чомусь винуватий, садіть, але людей продавати я не можу!

Як правило, в таких випадках, вони на людині жорстоко мстяться, оповів мені батько, але його чомусь залишили у спокої, хоч посіяли в ньому довічний страх, – до речі, відтоді він ніколи не проходив Миколаївською вулицею.

Мабуть, незайве буде розказати про смерть Льолі Шатульського, адже він у непрямий спосіб теж дотикається історії з компанією із пивниці. Після тих, описаних вище, своїх катастроф Льоля Шатульський спохмурнів, постарів і ніби опустився. Ордени

та медалі, куплені в змії-Дикунихи, він продовжував щоденно носити, навіть коли порався в себе в дворі, мелодійно ними подзвонюючи, але все більше вар'ятував. Жив він тепер сам, дочки його не відвідували, жінки дали спокій, хоч ходили поголоски, що та тринадцята його супряжниця, що організувала в домі Льолі Шатульського погром, носилася з ідеєю запроторити Льолю до в'язниці за многожонство, але ніби решта жінок (одинадцятеро, одна була покійниця) у те ув'язуватися не захотіли, боялися метафізично, щоб і їм не влетіло, що з таким сходилися (де вже їм, бідолашненьким, було щось тямити про закони і судочинство, вони засвоїли в цій ділянці людського знання одну безперечну істину: "Закон, що дишло, куди повернеш, туди і вийшло!"), отож з цього заходу нічого не вийшло, та й правильно; Льоля був покараний достатньо, принаймні так остатечнів, що до жінок уже інтересу не мав ніякого. Але що його щось згризало, принаймні, ще в час співжиття із тринадцятою жінкою витесав стовпчика, зовсім схожого на фалоса, з якого жінки, як оповідалося, поглумилися. Ця дивна манія в Льолі Шатульського не зникла, він закупив кругляків і почав їх усі сокирою обтесувати у тій-таки формі, відтак звалив старого паркана і поставив ті нової форми стовпчики, а між ними протягнув залізну сітку, яку невідомо де

дістав. Цікаві сусідки перерахували ті стовпчики, було їх рівно тринадцять.

Після того Льоля знову вийшов на вулицю і почав розказувати сусідам, а найбільше чомусь моєму батькові, що в них на околиці після ліквідації тієї злочинної компанії, злочинної, звісно, на його і ще декого думку, на околиці він знає ще дванадцять таємних організацій, і він, Льоля Шатульський, виведе їх на чисту воду, бо й ту, з пивниці, вивів на чисту воду і виказав таки він.

– За ето мнє далі вот етот ордін! – сказав багатозначно моєму батькові Льоля Шатульський і показав на одне із своїх брязкалець, відкуплених у Володьчиної жінки-змії.

Не знаю, чи була в тому якась правда, гадаю, що ні, – Льоля, очевидно, тільки бахвалився, але я вирішив і його ввести в коло тих, що мали стосунок до компанії з пивниці біля Чуднівського мосту, бо все могло бути – так, до речі, вважав і мій батько; в божевільному суспільстві могли цілком чинитися божевільні речі.

Пивниці давно позачиняли, але будинок, де була та, біля Чуднівського мосту, зберігся, його перебудували: там, де вхідні двері, тепер вікно, завжди щільно затягнуте шторою, – живуть якісь люди, але я, йдучи повз той будинок, завжди повертаю голову й на нього дивлюся. Думаю про часи й людей, і ця історія, що її спробував на цих сторінках записати,

тепер мені здається більш-менш зрозумілою. Але часом і на мене нападає якийсь невідомій жах, і я увіч відчуваю, що очі мої стають олив'яні, – жах блукає мені в тілі, як кров, і я знаю, що всмоктав його в себе з материним молоком, що його перелив у мене разом зі своєю кров'ю батько, і що я ніколи, мабуть, од нього не звільнюся. Цей жах буде зі мною скрізь: часом відчуваю його, як гребінця в кишені, часом він, мов яблуко чи груша на дереві, інколи прозирне з чужого обличчя, яке нагадав мені Волкогонова чи його бородатого батька, саме він став моторошним сном. Я тоді кричу і прокидаюся. Відчуваю, що Страх застряг грудкою у горлі і кашляю, щоб викашляти йото з себе. Навіть цю історію я вирішив розгадати, як часом здається, щоб мене перестав чавити страх нерозгаданої таємниці, бо всі таємниці, що їх нерозгадано, а скільки таких є у світі, – то також частина страху. Ми його відганяємо, а він лізе в очі, як набридлива оса, ми про нього хочемо забути, а він душить за горло уві сні; він плететься за нами чорною почварною тінню, і ми, здається, вже ніколи її від себе не відірвемо. Отож лишається сподіватися, що це зроблять, коли не діти, то внуки наші – дай Боже їм у цьому сприяння!..

Я йду від будинку біля Чуднівського мосту, де колись була пивниця, і чую у себе на карку ніби чиєсь притлумлене дихання.

Хочеться пришвидшити ходу, але я того не роблю. Ще раз озираюся, і в мене на короткий мент спалахує в очах якийсь короткочасний спогад чи, може, обличчя, яке вже давно покинуло цей світ.

1989, 1994 рр.

Літературно-художнє видання

Серія "ПОВІСТІ"
Започаткована в 2006 р.

Шевчук Валерій Олександрович

КОМПАНІЯ З ПИВНИЦІ БІЛЯ ЧУДНІВСЬКОГО МОСТУ

Повість

Художнє оформлення серії
Шутурми Марини Сергіївни

Редактор *Дмитро Сапіга*
Художній редактор *Ігор Шутурма*
Технічний редактор *Леся Пелехата*
Коректор *Оксана Сенишин*

Здано на складання 04.07.05. Підписано до друку 28.08.05.
Формат 75x90 1/32. Папір офсетн.
Гарнітура Optima Cyr. Офсетний друк.
Умов. друк. арк. 3,75. Обл.-вид. арк. 2,9. Зам. №192-6

Видавництво "Каменяр". 79000, Львів, МСП, Підвальна, 3.
Свідоцтво Держ. реєстру: серія ДК, № 462.
Ел. адреса: vyd_kamenyar@mail.lviv.ua

Віддруковано з готових діапозитивів
на ВАТ ЛКФ "Атлас".
79005, Львів, вул. Зелена, 20

Шевчук В. О.

Ш38 Компанія з пивниці біля Чуднівського мосту: Повість / Худож. оформл. М. С. Шутурми. – Львів: Каменяр, 2006. – 94 с. – (Серія "Повісті")

ISBN 5-7745-1129-4

Повісті відомого сучасного українського письменника, які відкривають нову каменярівську серію, приваблюють оригінальністю побудови, цікавими сюжетними лініями, щирістю і невимушеністю розповіді, теплотою та ніжністю, з якими автор змальовує своїх героїв. Повість, що публікується в книжці, на прикладі невеличкого містечка відтворює тяжку атмосферу 40–50-х рр. XX ст. Головних її персонажів – а це п'ятеро чоловіків – об'єднують дві речі: пивниця біля Чуднівського мосту і страх – страх епохи.

Ш4702640001-03 Без оголошення ББК 84.4УКР
2006